

Od Bachórze do Światowita ze Zbrucza.
Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu archeologicznym, historycznym i językoznawczym.
Studia źródłoznawcze dedykowane Profesorowi Michałowi Parczewskiemu w 70-tą rocznicę urodzin
M. Wojenka, M. Wołoszyn (red.)
Kraków–Rzeszów 2016, s.

ANDRZEJ ROZWAŁKA, GRZEGORZ MĄCZKA, RAFAŁ NIEDŹWIADEK

PRZEDPAŃSTWOWY GRÓD W LESZCZYNI I JEGO ZAPLECZE OSADNICZE. WYBRANE PROBLEMY

Abstract. *A pre-state stronghold in Leszczyna and its settlement background. Selected issues.* The stronghold in Leszczyna, is one of the largest and the best preserved Early Middle Ages strongholds in the area between the Vistula and Bug Rivers. The place has not yet been thoroughly explored. Excavations conducted in 1995 lasted for one month only, and they should rather be recognized as the beginning of the entire process of exploration of the pre-state stronghold (8th–9th c.) in the Lublin area. The research in that area was continued, and with the use of modern laser scanning the settlement background was analysed in more details. The authors have analysed the settlement background within the radius of 15 km and have focused on the areas inhabited by the local people. Within the area associated with the stronghold (706.8 km²) they have distinguished 37 settlements with economically exploited areas of the radius of 1 km. Areas within such a radius were the most beneficial for farming and they covered 16% of the entire territory. When considering economically exploited areas of the radius of 2 km, which were still advantageous when it comes to farming they covered 40% of the territory associated with the stronghold. The authors state that in general 1km² could be inhabited by four people. Settlement areas located outside river valleys are very rare. This proves that the exploration of the elevated areas took place in the 8th and 9th centuries and resulted in their deforestation followed by the development thereof. Pottery that was found within the area of the stronghold indicates strong relations with the stronghold in Chodlik and even with the area by the Danube river inhabited by the Slavs. Moreover, there is a possibility that the Slavs migrated from Transylvania to the area of present-day south-east and middle-east Poland inhabited by the Lendians (referred to as *Lendzaninoi* in *De Administrando Imperio*) in the period between the second half of the 7th and the 8th century. Seeking the answers to the question what happened with the strongholds in Chodlik and Leszczyna the authors suggest the hypothesis that their demise may be connected with the expansion of Great Moravia.

Do nadzwyczaj inspirujących uroków mediewistykinależę stawiane przez nią wyzwania interdyscyplinarne.
Nieustannie konfrontujemy próby odpowiedzi na te same pytania, które — przy użyciu
właściwych poszczególnym dyscyplinom środków — niezależnie od siebie biorą na warsztat historycy, archeologowie,
historycy sztuki, lingwiści czy etnologowie.
Michał Parczewski (2003, 151).

Położone we wsi Leszczyna, w województwie lubelskim (powiat Kraśnik), grodzisko należy do jednych z największych i najlepiej zachowanych grodzisk wczesnośredniowiecznych w międzyrzeczu Wisły i Bugu. Pod względem wielkości, można by rzec — monumentalnego rozmachu z jakim je wybudowano — leszczyński gród stawiać można w jednym szeregu z grodziskami w Czermnie, Gródku nad Bugiem czy Chodliku (odpowiedni

powiaty: Tomaszów Lubelski, Hrubieszów, Opole Lubelskie). Obiekt usytuowany jest przy prawym, wysokim stoku doliny bezimiennego cieku — dopływu rzeki Urzędówki (ryc. 1–4). Strome stoki doliny, przy której został wzniesiony gród są porożcinane licznymi suchymi dolinami i parowami.

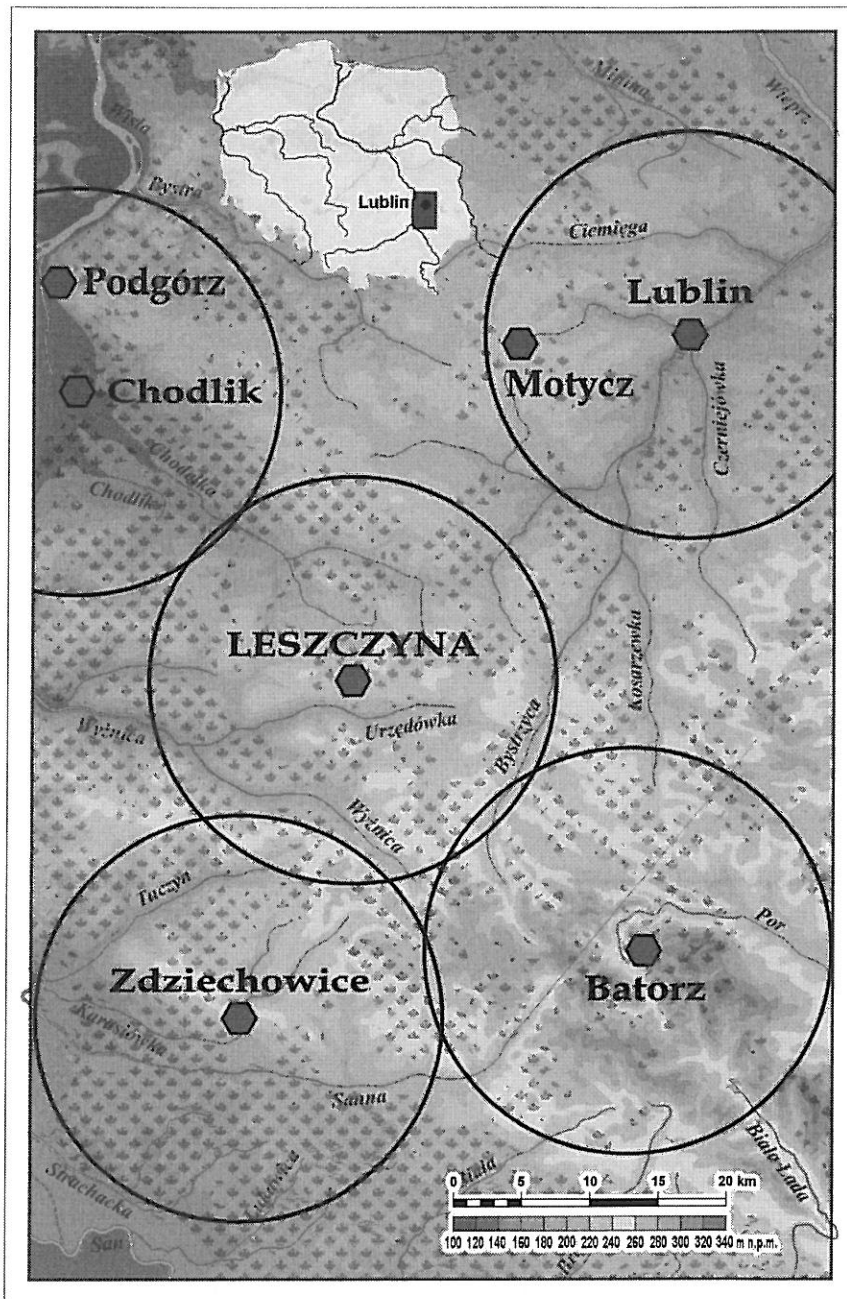
Gród otoczony był podwójnymi ziemnymi wałami, które w części wschodniej zachowały się w stanie niemal nienaruszonym. Procesy stokowe oraz erozja gleb uszkodziły obwałowania na odcinku wzdłuż skarpy doliny. Postępujące w tym miejscu procesy destrukcyjne, choć bardzo intensywne, nie zniszczyły jednak całkowicie nasypów wałów, dzięki czemu możliwa jest pełna rekonstrukcja zarysu grodowych fortyfikacji. Założenie obejmuje teren o powierzchni 2,8 ha. Średnica grodziska, mierzona wzdłuż osi SE, wynosi około 180 m.

Warowni broniły dwie linie obrony uformowane w postaci ziemnych wałów i fos (ryc. 5–6). Dookolny wał zewnętrzny posiada szerokość 8–12 m i wysokości 3–4 m. Biegnący po łuku i gwałtownie ucięty w części południowej wał wewnętrzny charakteryzuje się innymi parametrami niż szaniec zewnętrzny. W najlepiej zachowanych jego partiach szerokość podstawy nasypu waha się od 8 do 9 m a wysokość od 2 do 3 m. W przekroju nasyp wału miał kształt zbliżony do trójkąta. Majdan grodziska obejmuje swym zasięgiem powierzchnię 1,12 ha. Jego średnica wynosi 118 m. W trakcie badań archeologicznych prowadzonych w 1995 r. ustalono, że wnętrze wału wewnętrznego wypełnione było wyłącznie materiałem ziemnym — lessem z różnymi domieszkami humusu. Nie natrafiono w nim na ślady dodatkowych konstrukcji drewnianych. Nie stwierdzono także obecności na koronie wału pozostałości płotów lub palisad. Dodatkowo dostępu do grodu broniły suche fosy. Wykopana przed zewnętrzną linią wałów od strony wysoczyzny fosa ma szerokość 8–10 m. Jej głębokość sięga obecnie 2–3 m. Rów między pierwszym, a drugim szansem jest nieco mniejszy, ma szerokość 8–9 m i głębokość 1,5–2 m. Przestrzeń między oboma wałami oddzielona była nie tylko fosą, ale i pasem nienaruszonego terenu o szerokości około 5–7 m. Międzywałe mogło być wykorzystane do celów komunikacyjnych jako droga prowadząca do wnętrza grodu. Analiza przekrojów umocnień wskazuje, że fosy powstały w wyniku wybierania ziemnego budulca przeznaczonego do wzniesienia obwałowań. Do wybudowania wałów, ciągnących się na długość 990 m, wykorzystano blisko 1700 m³ lessu i ziemi.

Zgodnie z zaproponowaną przez Jacka Poleskiego typologią grodzisk wczesnośredniowiecznych gród w Leszczynie należałoby zakwalifikować do odmiany B1, czyli grodów położonych: „[...] powyżej biegnącej prostoliniowo krawędzi płaskowyzu stanowiącej granicę doliny, bezpośrednio przy tej krawędzi (najczęściej jeden z wałów biegnie po linii tej krawędzi).” (Poleski 2004, 92). Natomiast biorąc pod uwagę sposób konstruowania umocnień omawiany gród można by zaliczyć do wydzielonego przez tegoż Autora typu WIIA, a więc grodów, których wały miały: „[...] postać nieumocnionego drewnem szanica, trójkątnego lub trapezowatego w przekroju. Na koronie szanica nie stwierdzono występowania śladów drewnianego przedpiersia.” (Poleski 2004, 124).

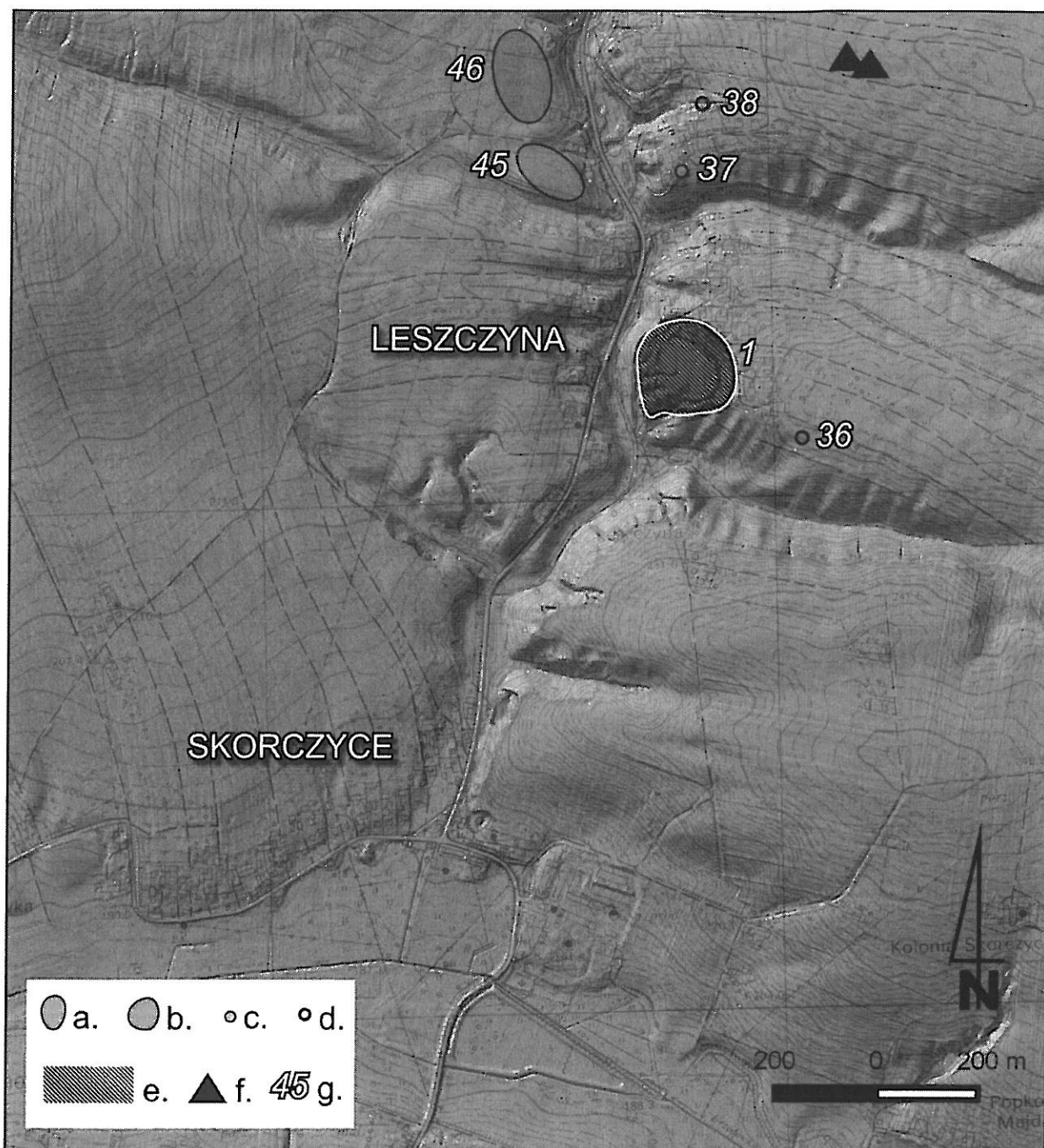
Grodzisko w Leszczynie nie doczekało się jak dotąd wielosezonowych i wszechstronnych badań. W roku 1995, dzięki staraniom młodych badaczy z Koła Naukowego Studentów Archeologii Instytutu Archeologii UMCS, odbył się jeden, miesięczny, sezon badań wykopaliskowych (Mączka, Niedźwiadek 1996). Badania te można uznać za etap rozpoznawczy skomplikowanej tematyki związanej z jednymi z najlepiej zachowanych pozostałości grodu epoki przedpaństwowej na terenie historycznej Ziemi Lubelskiej. Pragnąc uczcić jubileusz wybitnego badacza i znawcy tego okresu postanowiliśmy powrócić do tego obiektu, by spróbować przy pomocy nowych metod, w tym skaningu laserowego, spojrzeć na relikty grodu, wzbogacając rozważania o analizę jego zaplecza osadniczego.

Na wstępie pragniemy wyjaśnić zasięg osadnictwa uznanego za przynależne do terytorium grodowego (ryc. 1–3). Przyjęcie okręgu o promieniu 15 km jest wynikiem wcześniejszej analizy osadniczej na podstawie badań powierzchniowych Archeologicznego Zdjęcia Polski na terenie gminy Potok Wielki (Rozwałka w druku). Ustalenia te miały swój wzór wyjściowy oparty o próby wyznaczenia poszczególnych stref zaplecza grodowego, dokonane przez Jarosława Lewczuka. Dystans 15 km od grodu określa, według tego Autora, zasięg dalekiego zaplecza i wyznacza ponad dwugodzinny czas dotarcia do ośrodka centralnego (Lewczuk 1999, 228). W charakterystyce osadnictwa przedpaństwowego wokół grodu leszczyńskiego porównano również jego odległość

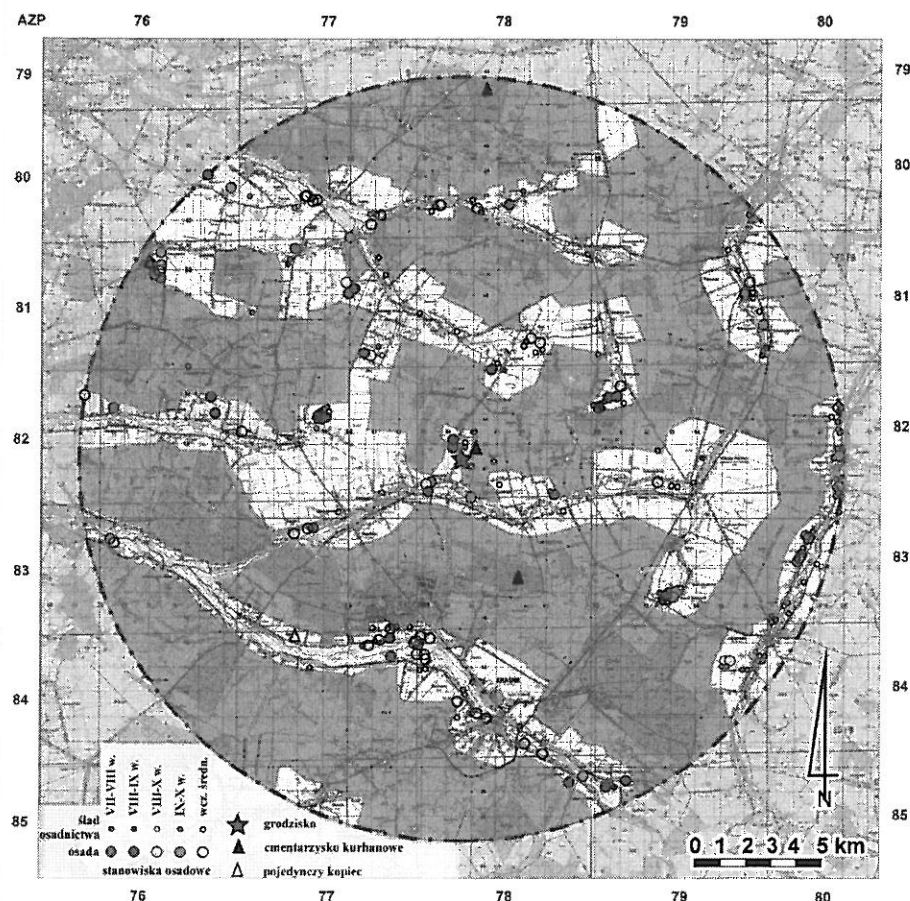
Ryc. 1. Leszczyński okrąg grodowy z okresu VIII-IX w. i sąsiednie okręgi grodowe tego czasu. Szata leśna na podstawie map z okresu XVIII-XIX w.; przygotował A. Rozwałka, R. Niedźwiadek; opracowanie graficzne R. Niedźwiadek

od najbliższych i synchronicznych mu grodów w Zdziechowicach, Batorzu i Chodliku (odpowiednio powiaty: Stalowa Wola, Janów Lubelski, Opole Lubelskie). Ośrodki te tworzą trójkąt, w przybliżeniu równoboczny (o boku ok. 30 km), a więc styczność (w rzeczywistości nieznaczne nałożenie) ich okręgów nie przekracza 15 km. Zestawienie takie jest na razie początkiem próby wyjaśnienia relacji między grodami. Podjęcie szczegółowych studiów nad okręgami grodowymi będzie możliwe przede wszystkim po uściśleniu ich datowań i wyznaczeniu innych, niż geometryczne, granic stref osadnictwa podległego ośrodkowi centralnemu. Wspomnijmy więc tylko, że grodzisko w Zdziechowicach, o powierzchni 1 ha, usytuowane jest na wybitnym cyplu wchodzącym w dolinę rzeki Karasiówki. W latach 1984-1986 przeprowadzono wykopiska archeologiczne.

Ryc. 2. Najbliższe otoczenie grodziska w Leszczyźnie na podkładzie mapy topograficznej i obrazu cieniowania NMT; przygotował G. Mączka, źródło: <http://mapy.geoportal.gov.pl>.

a - osada datowana na VII-VIII w.; b - osada datowana od VIII-X w.; c - ślad osadniczy datowany na VIII-X w.; d - ślady osadnicze datowane ogólnie na wczesne średniowiecze; e - zasięg grodziska; f - lokalizacja kurhanów wg M. Pękalskiego (1938); g - numery stanowisk archeologicznych

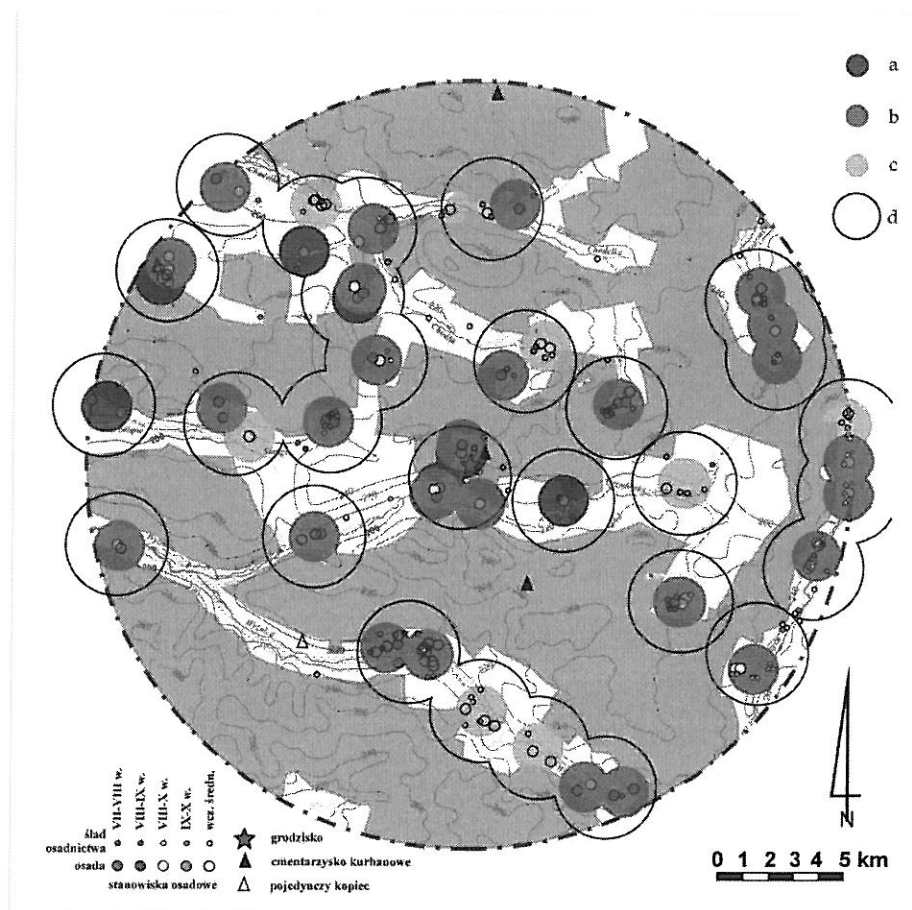

Ryc. 3. Leszczyński okręg grodzowy. Punkty osadnicze na tle współczesnej topografii i zrekonstruowanego zasięgu szaty leśnej w XVIII–XIX w. (kolor ciemnozielony — lasy współczesne, kolor jasnozielony — lasy z okresu XVIII–XIX w.); przygotowanie i opracowanie graficzne R. Niedźwiadek

Wedle badającego grodzisko Marka Florka gród powstał zapewne w początkach IX w. i pierwotnie był obiektem dwuczłonowym. Do jego zniszczenia przyczynił się pożar prawdopodobnie pod koniec IX lub w początkach X wieku (Florek 2003, 2005).

Kwestia chronologii grodziska w Batorzu jest bardziej skomplikowana, bowiem brak systematycznych badań wykopaliskowych. Według Stanisławy Hoczyk-Siwkovej relikty grodu pochodzą z okresu VIII–X w. (1999, 112), a Ireny Kutyłowskiej z IX–XIII w. (1990b, ryc. 21, tabl. II.). Zbigniew Wichrowski, badacz obiektu, stwierdził, że jego funkcjonowanie charakteryzowało się długim trwaniem – od okresu plemiennego do późnego średniowiecza (Wichrowski 2007). Autor zwraca uwagę na fakt, że w świetle znalezisk ceramiki z osad przygodowych nie można wykluczyć tezy, że gród w Batorzu istniał już w VIII stuleciu, natomiast w XI w. został zapewne zniszczony.

Istotne jest również odniesienie do chodlińskiego okręgu grodzowego. Grodzisko w Chodliku i jego zaplecze w świetle najnowszych ustaleń można przypisać do okresu VIII–druga połowa IX w. kiedy to: „[...] osadnictwo zajmuje środkową i dolną część dorzecza Chodelki, wyznaczając tym samym wielkość mezoregionu chodelskiego w granicach nawiązujących po stronie północno-wschodniej i południowej do granic naturalnych Kotliny. Centralne położenie w obrębie mezoregionu zajmuje zespół osadniczy w Chodliku, zlokalizowany na łagodnym, śróddolnym wzniesieniu dochodzącym do Chodelki.” (Hoczyk-Siwkova 1999, 123, ryc. 1).

Ryc. 4. Leszczyński okręg grodowy. Zasięg stref eksploatowanych przez osady; przygotował A. Rozwałka, opracowanie graficzne R. Niedźwiadek.

a — strefa eksploatacji o promieniu 1 km dla osad datowanych na VII–VIII w.; b — strefa eksploatacji o promieniu 1 km dla osad datowanych na VIII–X w.; c — strefa eksploatacji o promieniu 1 km dla osad datowanych ogólnie na wczesne średniowiecze; d — strefa o promieniu 2 km eksploatowana przez skupiska osadnicze

Komentarza wymaga również obecność grodzisk, którym nie przypisano okręgu terytorialnego. Gród w Podgórzu funkcjonował równocześnie z chodlińskim zespołem osadniczym i pełnił rolę strażnicy przy wejściu do Kotliny Chodelskiej, a zapewne i przy przeprawie przez Wisłę (Kufel 1967; Rozwałka, Rejniewicz, Niedźwiadek 2004; Dunin-Wąsowicz 2011, 123–124¹). Spalony obiekt drewniany z grodziska w Podgórzu, prawdopodobnie pozostałość po wieży obserwacyjno-obronnej, został wydatowany na AD 719 ± 49. Militarny charakter tego miejsca zdaje się też potwierdzać brak osad otwartych bezpośrednio wokół założenia grodowego.

Z kolei niewielkie grodzisko w Motyczu, datowane na okres VIII–X w. (Kutyłowska 1990a; Poleski 2004, 405–406), pełniło zapewne funkcję zachodniej strażnicy grodu lubelskiego. Według Ireny Kutyłowskiej gród ten był usytuowany przy najważniejszym szlaku międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu, funkcjonującym w okresie od końca VII do połowy X wieku (Kutyłowska 1997, 119 ryc. 2).

Trudny do oceny, na tym etapie badań, jest obszar między okręgami grodowymi leszczyńskim, lubelskim i chodlińskim. Stanisława Hoczyk-Siwkova w dorzeczu Bystrej wyróżnia mezoregion wąwolnicki, jednakże nie ma podstaw by uznać, że na Wzgórzu Kościelnym w Wąwolnicy istniał przedpaństwowy gród, choć wokół

¹ „[...] elementy topograficzne u ujścia rzeki Chodli [obecnie Chodelki — A.R., G.M., R.N.] do Wisły stwarzały warunki, dzięki którym istniał tu bród przez Wisłę; jest to jedyne na całej długości znane nam po dziś dzień przejście przez Wisłę” (Dunin-Wąsowicz 2011, 54, 123–124).

Ryc. 5. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko. Wizualizacja przetworzonego numerycznego modelu terenu (NMT) z zastosowaniem filtra HSV Shader, opracowanie graficzne G. Mączka

Ryc. 6. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko. Wizualizacja izometryczna. Widok od NE; opracowanie graficzne G. Mączka

stwierdzono znaczne zagęszczenie śladów osadnictwa z okresu VII–X w. (Hoczyk-Siwkova 1999b, 125; 1999a, 125–130, ryc. 15). Istnieją natomiast przesłanki co do istnienia grodziska w Garbowie, bowiem badania sondażowe dowiodły obecności fosy a materiał ceramiczny z jej wczesnośredniowiecznego zasypiska pochodzi z okresu VII/VIII–X w. (Rozwałka 2000). Niestety, część po potencjalnym wale i majdanie jest zajęta przez nowożytny cmentarz. Tak więc do czasu przeprowadzenia badań wykopaliskowych wstrzymamy się z opinią na temat grodu i jego zaplecza na obszarze wyróżnionego wcześniej mezoregionu wąwolnickiego.

PONOWNE SPOJRZENIE NA WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH GRODZISKA W LESZCZYNI

W roku 1995 badania przeprowadzono we wschodniej partii grodziska, lokując wykopy i odwierty wzdłuż wytyczonej osi E-W (ryc. 4, 7). Zrealizowano 4 sondaże (1, 5A, 5B, 5C) o łącznej powierzchni 47,25 km² i 31 odwiertów.

Powróćmy do rozpoznania i interpretacji stratygrafii kulturowej. Rozpocznijmy nasze uwagi od nawarstwienia w wykopie nr 1/95, które zalegało na humusie pierwotnym, pod nasypem wału wewnętrznego (ryc. 7–8: warstwa nr 22). Była to niewielkiej miąższości — ok. 3 cm — warstwa spalenizny, która została uznana jako skutek oczyszczania powierzchni pierwotnego gruntu pod budowę wału². Interpretacja ta wydaje się słuszna bowiem ślady takich działań wystąpiły pod wałem obronnym grodziska wyżynnego w Bardach nad doliną Parsęty (Łosiński 1972, 130)³ a także pod pozostałościami wału grodu na Starym Mieście w Lublinie (Rozwałka 1997, 43). Obecnie można dołączyć jeszcze inne przykłady dzięki opracowaniu Łukasza Śpiewli (2012), chociażby na grodziskach w Brzezowej, pow. Jasło (Ginalski, Muzyczuk 1989, ryc. 5,6), czy w Naszacowicach, stan. 1, pow. Nowy Sącz (Poleski 2004, ryc. 97).

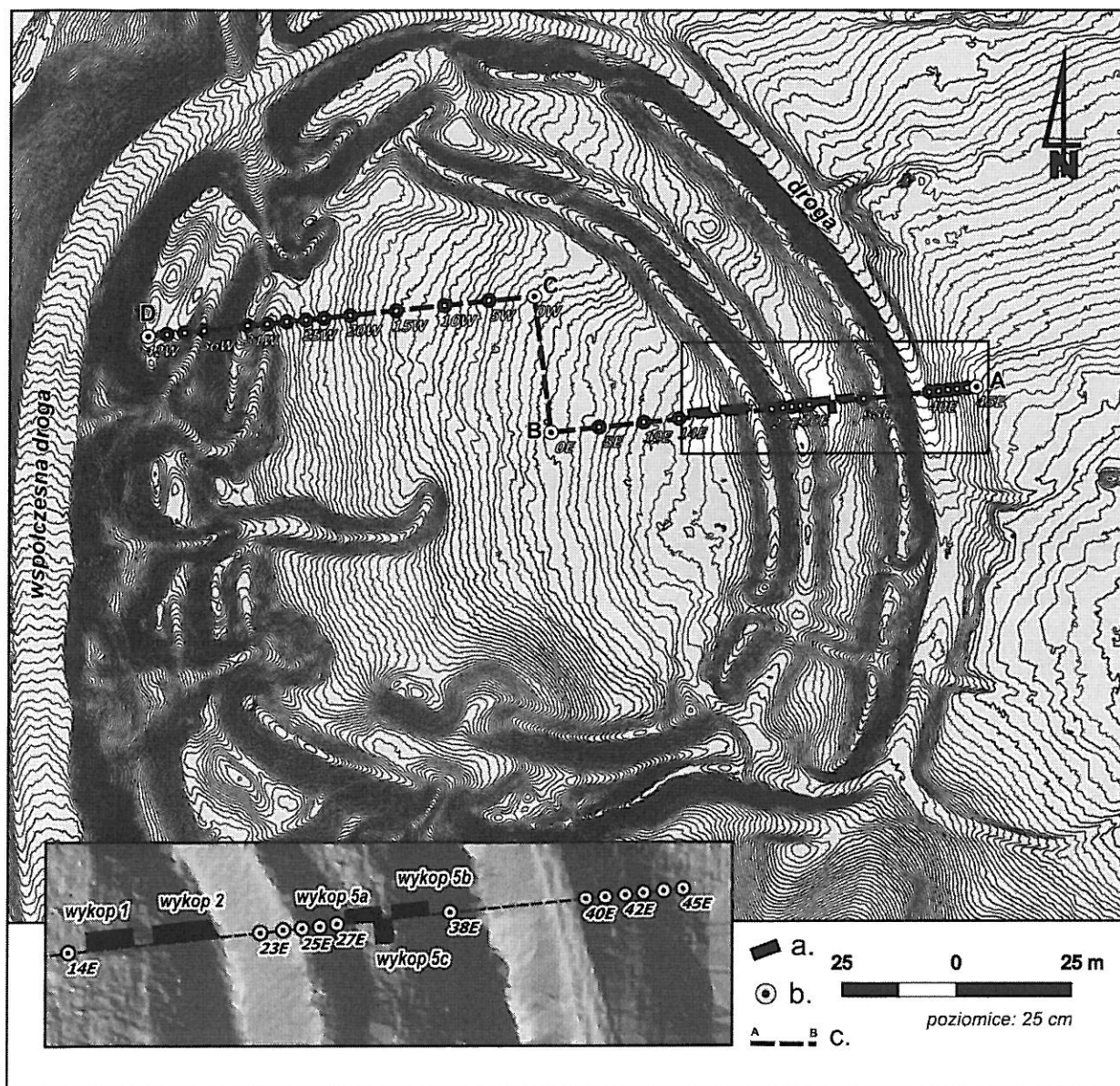
W wykopie 1/95 na szczególną uwagę zasługuje warstwa nr 18, ze względu na liczne fragmenty naczyń glinianych i dużą ilość węgla drzewnych i polepy. Po powtórnej analizie zawartości i kontekstu stratygraficznego tego nawarstwienia uznajemy, że jest to relikwitu wału a nie przywala. Autorzy badań konsultowali ceramikę z wybitnym znawcą ceramiki tej epoki prof. Wojciechem Szymańskim, który uznał, że w większości jest to jednorodny zespół fragmentów naczyń z okresu VIII, ewentualnie i I poł. IX w. (Mączka, Niedźwiadek 1996, 103).

W wykopach 5A-C/95, usytuowanych na zachodnim stoku wału zewnętrznego, odsłonięto zalegającą u podstawy nasypu wału warstwę z pozostałościami bruku z otoczków (ryc. 8: warstwa nr 8). W nawarstwieniu tym odkryto również fragmenty naczyń glinianych, węgle drzewne i fragmenty polepy. Agnieszka Niedźwiadek — autorka opracowania ceramiki z grodziska w Leszcznie stwierdza, że: „[...] cały materiał ceramiczny pochodzący z wykopu 5/95 jest bezpośrednio związany z omówionym powyżej skupiskiem kamieni. Materiał z wykopu 5/95 ogólnie można datować na okres od VIII do przełomu IX/X wieku. Zakładając, że skupisko kamieni — bruk — to pozostałość drogi międzywałowej, okres jej użytkowania możemy określić na ten właśnie czas.” (Niedźwiadek 1996, 80). Warstwę kamieni, która tworzyła stropową część nawarstwienia nr 8, stwierdzono również w odwiercie, w międzywałie od strony zachodniej (ryc. 7–8: odwiert nr 42W; Niedźwiadek 1996, ryc. 25, odwiert nr 42W).

W znacznym stopniu zniszczona część zachodnia grodziska z wałami, międzywałem i fosą nie pozwala na szersze dywagacje (ryc. 5–6). Niemniej, analizując skaning laserowy tej partii grodziska możemy przypuścić, że podobnie jak w części wschodniej, mamy do czynienia z brukiem kamiennym drogi międzywałowej. Jeśli tak, to droga ta nie prowadziła do majdanu dawnego grodu, jak w części wschodniej, lecz była zamknięta zakolem wału zewnętrznego od strony południowo-zachodniej (ryc. 6). W przypadku uznania, że od strony

² „Najpewniej w ten sposób oznaczano i oczyszczano z roślinności jedynie miejsce pod przyszły „plac budowy” (Mączka, Niedźwiadek 1996, 103).

³ „Zwraca tam przede wszystkim uwagę dość specyficzny sposób przygotowania gruntu pod przyszłe umocnienia obronne. Podstawę wałów wyznaczają cienkie warstewki spalenizny z popiołem, powstałe najprawdopodobniej w czasie wypalania darni. Chodziło tu, jak się zdaje, przede wszystkim o czyszczenie podłoża. Niewykluczone jednak, że zabieg ten miał również jakieś znaczenie rytualne. Tę sugestię uprawdopodobnia fakt odkrycia warstw o podobnej strukturze poniżej mogił badanych na cmentarzysku w Świłubi, położonym w bezpośrednim sąsiedztwie grodziska w Bardach.” (Łosiński 1972, 130).

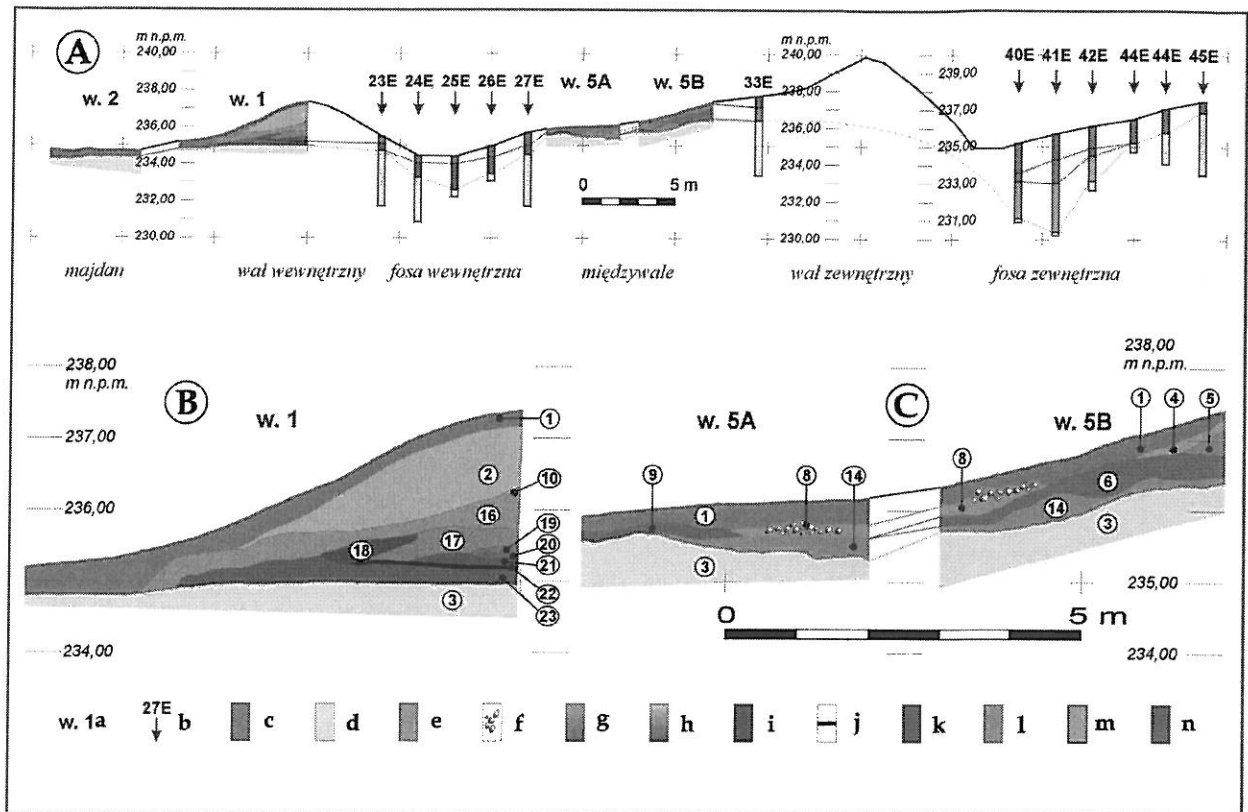

Ryc. 7. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. I. Grodzisko. Lokalizacja wykopów badawczych i odwiertów z 1995 r. na planie warstwicowym; opracowanie graficzne G. Mączka.

a — wykopy; b — odwierty; c — linie profilowe

północnej usytuowana była brama, mamy do czynienia z ciekawą sytuacją: po wtargnięciu agresora i sforsowaniu bramy jego wojska mogły się rozdzielić, by oboma traktami dostać się do wnętrza grodu. Jeśli obrano kierunek w prawo, co dla praworęcznych wojów z tarczami było bezpieczniejsze, część wojska po pokonaniu ok. 200 metrów dostawała się w swego rodzaju potrzask, co rodziło zapewne konieczność powrotu i osłabienie ataku. Oczywiście interpretacja ta wymaga dalszych analiz i studiów. Należy jeszcze przy tym wspomnieć o opisie bruku kamiennego między wałami w południowo-wschodniej części grodziska we wcześniejszej relacji Michała Pękalskiego (1938)⁴. Niestety, niewielki zakres badań nie pozwala nam na charakterystykę urządzeń

⁴ Jak napisał M. Pękalski: „Najbliższy sąsiad wałów, gospodarz Żak, opowiadał, że w tym miejscu przed kilkudziesięciu laty odkopano pas bruku z narzutowców zalanych czemś jakby smołą [...]” (Pękalski 1938, 203). Sądzymy, że wrażenie smoly mogły sprawiać przemyte (warstwa znajdowała się bezpośrednio pod współczesnym humusem) węgle drzewne.

Ryc. 8. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko; na podst. R. Niedźwiadek, G. Mączka (1996); opracowanie graficzne R. Niedźwiadek.

A — przekrój pionowy wg linii E-W, ukazujący stratygrafię kulturową w wykopach i odwiertach; B — profil południowy wykopu nr 1; C — profile południowe wykopów nr 5A i 5B; a — nr wykopu; b — nr odwiertu; c — humus współczesny; d — less calcowy; e — wypełniko ziemne bruku kamiennego (szaro-żółta, plamista ziemia z domieszką węgla drzewnych); f — bruk z kamieni narzutowych, tzw. otoczaków; g — warstwy nasypu wału zewnętrznego; h — warstwy nasypu wału wewnętrznego; i — warstwa ze skupiskiem ceramiki (brunatno-szara, jednolita ziemia z dużą domieszką węgla drzewnych i polepy); j — spalenizna; k — humus pierwotny; l — zbielicowany humus (podglebie); m — wypełniko fosy zewnętrznej; n — wypełniko fosy wewnętrznej

obronnych z nimi potencjalnie związanymi. Rozpoznano tylko wewnętrzną stronę wału wewnętrznego, gdzie nie stwierdzono żadnych śladów konstrukcji drewnianych. Warto więc, chociażby dla dobra przyszłych badań, wspomnieć, że relacja M. Pękalskiego wnosi ogólne dane świadczące o istnieniu pozostałości konstrukcji drewnianych i wyraźnych śladów pożaru grodu (Pękalski 1938, 204)⁵.

ZAPLECZE OSADNICZE GRODU

Rekonstrukcja zalesienia w oparciu o XVIII i XIX-wieczne mapy ukazuje istnienie na omawianym obszarze swoistego rodzaju korytarzy osadniczych, ciągnących się wzdłuż rzek i potoków. Wspomnijmy tu znamieną charakterystykę osadnictwa słowiańskiego przez Pseudo Maurycego w dziele *Strategikon* z przełomu VI i VII wieku, gdzie autor stwierdza: „Ponieważ osiedla Sklawinów i Antów leżą jedno za drugim wzdłuż rzek

⁵ „Od strony południowej [grodziska — A.R., G.M., R.N.] były widoczne poopalane bierwiona. Dziś po nich nie ma już śladu, gdyż wszystko zasypały masy ziemi z obsuniętych wałów. W tym samym miejscu wymulała woda często duże kawałki węgla. Był o n jeszcze dość twardy, tak że rękami trudno było go rozkruszyć. Przy obsuwaniu się ziemi widywano zwęglone dębowe polana w głębokości do 2 metrów. Na ogół węgle znajdowano w różnych miejscach. Od strony północno-zachodniej przy obsypiskach spotykano również warstwy spalonej ziemi” (Pękalski 1938, 204).

i łączą się ze sobą, tak że nie ma pomiędzy nimi żadnej znaczniejszej przerwy, a wszędzie w sąsiedztwie są lasy, błota i szuwały, a dalej zauważa atuty takiego położenia w obliczu najścia wroga, gdyż tak przeważnie bywa na przedsięwziętych na nich wyprawach, że całe wojsko zatrzymuje się w pierwszym z brzegu ich osiedlu i zajmuje się tym, co tam napotka, a najbliżsi sąsiedzi mając las blisko i widząc, co się dzieje, z łatwością uciekają ze swym mieniem.” (*Strategikon*, s. 95).

Przykłady takiej organizacji przestrzennej osad ukazują wyniki szerokopłaszczyznowych badań archeologicznych ostatnich lat na terenach przyszłych autostrad, prowadzone przez Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Odkryto szereg osiedli z okresu VI–VII w. usytuowanych wzdłuż brzegów dolin niewielkich cieków wodnych (Parczewski 2011). Szczególną uwagę przyciągają wyniki badań w Zamiechowie, pow. jarosławski, gdzie uchwycono zasięg całego osiedla złożonego z sześciu chat, usytuowanego na stoku cypla i ułożonego liniowo wzdłuż płynącego poniżej potoku Białka (Czopek, Bronowicki, Podgórska-Czopek 2015, 185–186). Blizsza czasów zespołu leszczyńskiego jest wieś odkryta w Żyrakowie, pow. Dębicki. Zasadniczy czas funkcjonowania tej osady przypada na okres VIII–X w., ale jej początki można umieścić nawet w VII wieku, a koniec w początkach XI stulecia. Wielozagrodowa osada ciągnęła się po samej krawędzi terasy nadzalewowej ówczesnej doliny Wisłoki (Okoński 2011).

Abstrahując od lokalizacji nadwodnej można przywołać refleksję Zbigniewa Kobylińskiego, który rozważając formy osadnictwa we wczesnych fazach okresu wczesnośredniowiecznego na ziemiach polskich stwierdza, że w planach osad przewagę układów prostoliniowych (Kobyliński 1988, 122–123).

Jeśli zsumujemy obszar 37 okręgów osadniczych w promieniu 1 kilometra, a więc terenów o największej opłacalności gospodarowania, to ujrzymy, że zajmują one jedynie 116,2 km² (37 skupisk × 3,1415 km²) w obrębie 706,8 km², a więc niewiele ponad 16% całego obszaru (ryc. 4). Z kolei, jeśli za podstawę szacunków weźmiemy okręgi osadnicze o promieniu 2 km, a więc nadal obszarów dużej opłacalności obejmujących całkowicie obszar habitacji, uprawy ziemi i hodowli, to terytorium działalności osadniczej i gospodarczej wyniesie prawie 351,8 km² (28 skupisk × 12,57 km²), a więc niemalże 50% powierzchni okręgu grodowego. Nie posiadamy danych co do skali wykorzystywania zasobów leśnych. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że: „[...] przestrzeń życiowa przypadająca na jedną rodzinę była znacznie rozleglejsza niż łączny areał użytkowanych przez nią pól i łąk.” (Modzelewski 1987, 29). Pytanie tylko — na ile znacznie rozleglejsza? Przyglądając się rozmieszczeniu skupisk o promieniu 2 km, a więc wspólnot osadniczych na obszarze 12,57 km², widzimy jak układają się w źródłiskowych i górnych odcinkach niewielkich rzek, a odległości między nimi w zasadzie nie przekraczają dwóch kilometrów. Na mapie okręgu grodowego zauważamy interesujące zjawisko usytuowania ośrodka centralnego w strefie łączącej tereny zasiedlenia w górnych odcinkach rzek a przede wszystkim w miejscach źródłiskowych. Fakt ten nie powinien dziwić, bowiem w wierzeniach słowiańskich miała znaczenie oczyszczające i uzdrawiające, a szczególnie rolę odgrywały źródła jako miejsca kultu składania ofiar (Moszyński 1934, 510–513, Gieysztor 1982, 169–170). W *Kronice* Thietmara znajdujemy opis świętego źródła słowiańskiego, „[...] które miało w sobie moc sakralnej obecności sił opiekuńczych i wieszczona losu zbiorowego, zapowiadało wojnę, wyrzucając z siebie krew i popiół.” (Urszula Majer-Baranowska 1999, 266, por. Thietmar I:3, s. 6–8). Z *Kosmasa Kroniki Czechów* wiemy, że jeszcze w końcu XI stulecia książę czeski zwalczał „[...] zabobonne zwyczaje, które wieśniacy — dotąd półpoganie — zachowywali we wtorek lub we środę Zielonych Świąt: składając ofiary zabijali nad źródłami zwierzęta ofiarne i diabłom mąką i solą posypywali.” (Kosmas, III, s. 313; por. Gieysztor 1982, 170).

Te, jak powyżej określiliśmy, korytarze osadnicze, dobitnie wskazują na ekstensywny system gospodarowania. Na tych terenach znajdują się rozrzucone poletka a dolina rzeki jest miejscem rybołówstwa i zbieractwa, zaś biegnące wzdłuż niej obrzeża lasów służą za tereny wypasu bydła i trzody. Badania Marii Sułowskiej w Piotrowinie nad Wisłą ukazują rolę zbieractwa i rybołówstwa w okresie wczesnego średniowiecza (Sułowska 1980). Aleksander Gardawski (1968, 327) wskazał na interesujący przykład badań geologa i paleontologa Helmuta Nietscha (1940, 156–168) nad śladami pasterstwa świń nad dolną Drawą jako przykład do rozpoznawania takich działań w pradziejach. Pasterze ze wsi posiadającej znaczny areał lasów przenosząc się w miarę wykorzy-

stywania użytków leśnych przez świnie, co parę miesięcy zakładali specjalny pleciony koszar, potem wędrowali dalej i budowali nowy koszar. Powyższe przykłady dotyczą dużych rzek, jednakże system organizacji osiedli i prowadzonej gospodarki nad małymi rzekami był w odpowiedniej skali podobny. Na przykładzie rzeki Urzędówki w pobliżu Leszczyny, przed melioracją, możemy stwierdzić liczne bajora będące siedliskiem ptactwa wodnego, ryb i dzicyzny. Przy brzegach moczono konopie, objano je kołkami i obciążano, żeby nie popłynęły; na łąkach roszone len, prawdopodobnie w celu uzyskania lepszej jakości włókna (Mazurkiewicz 2003). Liczne bajora i rozlewiska nie tylko umożliwiały samowystarczalność w żywności, ale i wzmacniały walory obronne otoczenia grodu.

Spróbujmy odnieść obraz osadnictwa leszczyńskiego okręgu grodowego do modelu „terytorium eksploatowanego przez osadę” (Kobyliński 1986; Dębiec, Dzbyński, Pelisiak 2005). Wedle założeń tej teorii obszar wykorzystywany w gospodarce naturalnej (łowiecko-zbierackiej) przez osadę miał zasięg o promieniu 10 km, a więc dystansu możliwego do przebycia pieszo w ciągu dwóch godzin. Z kolei granice opłacalności gospodarki wytwórczej (rolniczo-hodowlanej) zamyka się w ramach okręgu o promieniu 5 km. Natomiast teren o największej efektywności gospodarowania zawiera się w okręgu o promieniu 1 km. Analizując rozmieszczenie punktów osadniczych doszliśmy do wniosku, idąc za przykładem Peter’a Boguckiego, aby rozpatrywać obszar zagospodarowania w postaci okręgów o różnej średnicy 1, 2, 3, 4 i 5 km (Bogucki 1988). Celem naszych rozważań nie będzie jednak ścisła analiza rodzaju i zasięgu rolnictwa i hodowli, jak również eksploatacji środowiska naturalnego. Tego rodzaju badania są możliwe, gdy poza danymi osadniczymi dysponujemy również rekonstrukcją naturalnego środowiska, przede wszystkim opartego na analizach przyrodniczych. W pierwszym rzędzie spróbujemy więc ustalić sieć osadniczą terenu posługując się danymi z archeologicznych badań powierzchniowych. Do rekonstrukcji sieci osadniczej przyjęto następujące jednostki terytorialne: 1 — okręg o promieniu 1 km, a więc zgodnie z modelem terytorium eksploatowanego przez osadę strefa największej efektywności gospodarowania, zakładając również, że jest to wystarczająca powierzchnia dla ukazania liczby punktów odpowiadających najmniejszym, mikroregionalnym skupiskom osad o charakterze jednodworczym i ich najbliższemu otoczeniu (pola, ogrody, sady, pastwiska). Należy przy tym wskazać, że osady tego typu w okresie VII–X w. stanowią dominującą większość na obszarze Lubelszczyzny w świetle archeologicznych badań powierzchniowych (Rozwałka 2009, 2014); 2 — okręg o promieniu 2 km; w swojej charakterystyce struktur osadniczych na obszarze Małopolski północno-wschodniej w okresie VI–X w. Stanisława Hoczyk-Siwkowa skupiska z czasów VIII–X w., analogiczne do wyróżnionych obecnie w okręgach o promieniu 2 km, nazywa mikroregionami osadniczymi i wiąże je z funkcjonowaniem wspólnot wiejskich. Wspólnoty te były usytuowane wzdłuż dolin rzecznych lub innych zbiorników wodnych zazwyczaj w odległości do kilku kilometrów i zajmowały tereny o przeciętnej powierzchni od 3–4 km² do 10 km² (Hoczyk-Siwkowa 1999, 59–63, 109). W naszym przypadku mikroregion ma powierzchnię do 12,6 km². Przyjęcie, jak to czynią badacze neolitu, szacunku, że dla wyżywienia jednej osoby potrzeba 0,4 ha gruntów, a dla hodowli 1,8 ha, i powiększając uzyskane wyniki dwukrotnie zgodnie z regułą 50 % (Dębiec, Dzbyński, Pelisiak 2005, 220–221) możemy przypuszczać, że terytorium o promieniu 1 km, a więc obszar o powierzchni 314 ha, zamieszkiwać mogło i utrzymywać się przy życiu ponad 71 osób (314 ha : 4,4 ha/osobę = 71,36). Tak więc na całym analizowanym terenie okręgu grodowego mogło egzystować 2627 osób (37 skupisk osadniczych × 71 = 2627). Powierzchnia obszaru okręgu grodowego wynosi 706,8 km² a więc średnio na 1 km² przypadać mogło niemalże 4 osoby (3,7 osoby/1 km²)⁶. Jeśli dla okręgów o promieniu 2 km, czyli stref opłacalności gospodarowania, przyjmiemy określenie wspólnoty wiejskiej, to powinniśmy — patrząc na mapę ich rozmieszczenia i zawartości punktów osadniczych — dokonać

⁶ Szacunki co do powierzchni zagospodarowanych terenów i gęstości zaludnienia niewiele różnią się od wyników studiów Henryka Łowmiańskiego, niemalże 50 lat temu, nad gospodarką w krajach słowiańskich u schyłku tzw. doby plemiennnej. „Już dawniej usilowaliśmy ustalić zaludnienie ludności oraz innych krajów północnosłowiańskich koło r. 1000, wychodząc z założenia, że rodzina 6-osobowa gospodarowała średnio na 22 hektarowym gospodarstwie (z tego co roku zasiewała 11) ha), a drugie tyle stanowiły inne grunty użytkowe: łąki, pastwiska również leśne, odłogi itp., wszystkie te tereny użytkowe wynosiły w skali krajowej 1/3 obszaru, złożonego poza tym z niezagospodarowanych lasów i puszczy, z moczarów i wód. Inaczej mówiąc „przestrzeń życiowa” 6-osobowej rodziny wynosiła 132 ha (11 ha zasiewów + 11 ha ugor + 22 ha inne użytki + 88 ha puszcze itp.). W przeliczeniu daje to nieco ponad 4,5 mieszkańca na 1 km².” (Łowmiański 1967, 311–312).

próby ich sklasyfikowania. Występują bowiem owe wspólnoty w postaci pojedynczej lub ciągu okręgów, każdy zawierający od 1 do 3 skupisk. Dalsze uściślenie na tym etapie jest jednak niemożliwe, co wynikać może ze stanu badań frekwencji punktów osadniczych, ale przede wszystkim z braku podstaw do ustalenia stopnia zagospodarowania terenów wysoczyznowych, dostępności osadnictwa do dolin rzecznych i możliwości ustalenia stref ich okupacji. Objętość publikacji pozwala jedynie na przyjęcie jednej z metod wyznaczania stref siedliskowych, charakterystyki ich działalności gospodarczej i potencjału demograficznego. Stąd też uznaliśmy, że do takiej charakterystyki odpowiednia będzie teoria terytorium eksploatowanego przez osadę. Niewątpliwie daleko bardziej szczegółowe i precyzyjne byłyby metody stosowane w geografii osadnictwa. Dobrym wzorcem są tu studia nad osadnictwem społeczności pradziejowych na wyżynach lessowych zachodniej Małopolski (Rydzewski 1983, 1986). Przywołując ten przykład możemy na razie wskazać na pewne podobieństwa osadnictwa na lessowym terytorium leszczyńskim do osadnictwa kultury trzcinieckiej na lessach zachodniomałopolskich. Wedle Jacka Rydzewskiego ślady osadnictwa trzcinieckiego układają się w zwarte i mniej więcej równoległe pasy związane z podstawowym układem sieci hydrograficznej. Podobnie jak w naszym przypadku mamy do czynienia z obszernymi strefami dużych zgrupowań punktów osadniczych: „[...] tworzących praktycznie nieprzerwany na pierwszy rzut oka ‘łańcuch osiedli.’” (Rydzewski 1986, 141–142). Poza tym charakterystyczna jest zwartość tego osadnictwa w wyróżnionych pasach a minimalna liczba osadnictwa rozproszonego. Odnosząc się do tej ostatniej kwestii zwróćmy uwagę na fakt, że punkty osadnicze okręgu leszczyńskiego poza dolinami rzecznyymi i ich krawędziami występują sporadycznie, co potwierdza generalną tezę, że: „[...] dopiero w IX–X w. nastąpiła szersza penetracja w głąb stref wysoczyznowych, prowadząc stopniowo do odlesienia terenu i jego zagospodarowania.” (Leciejewicz 2010, 50).

Przywołana powyżej charakterystyka osadnictwa Słowian przez Pseudo Maurycego uświadamia nam, jeśli skonfrontujemy ją z obrazem w przyjętym wymiarze, że refugialną funkcję grodu można odnosić jedynie do osad najbliższych, a więc w zasięgu wskazywanych tu 2 km (ryc. 2–3). Pozostałe wspólnoty wiejskie w przypadku zagrożenia kryły się w najbliższych lasach. Powstaje więc pytanie jaką rolę mógł pełnić gród leszczyński dla przyjętego okręgu. Rekonstrukcja rozplanowania grodu wyraźnie objawia jego plan obronny. Co więc tak znacząca inwestycja miała spełniać, a może szerzej — manifestować, poza funkcją obronną? Czy pojawienie się grodów, jak uważa Przemysław Urbańczyk, „[...] można uznać za materialny dowód wykształcenia się lokalnych elit politycznych ustroju wodzowskiego?” (Urbańczyk 2008, 119–121). Zwróćmy uwagę na fakt, że po rekonstrukcji szaty leśnej w oparciu historyczne mapy leszczyński ośrodek grodowy znalazł się w obrębie puszczy. Brakuje, nie tylko w tym okręgu, ale na obszarze Polski środkowowschodniej znalezisk, które świadczyłyby o wykształceniu się warstw elitarnych. Warto więc skierować swą uwagę na refleksje naszego Jubilata co do funkcji i znaczenia grodów obronnych okresu plemiennego. Jak konstatuje Profesor Michał Parczewski „Mamy prawo sądzić, że grody plemienne niemal na pewno zakładano już w obrębie puszczy albo w bezpośrednim z nią kontakcie. Bardzo często jeszcze dzisiaj kompleksy leśne dominują w najbliższym otoczeniu grodziska — bądź pokrywają je bezpośrednio.” I dalej: „Jak się wydaje, w ciągu całego okresu przedpaństwowego dominowała w szeroko rozumianym regionie północnych Karpat strategia nastawiona na ochronę i przetrwanie ludzi oraz ich majątku w warunkach dużej dysproporcji na niekorzyść miejscowych plemion wobec potencjalnego przeciwnika.” (Parczewski 2005, 31–32).

Co do organizacyjnej i dyspozycyjnej roli ośrodka leszczyńskiego częściową odpowiedź uzyskać możemy przyjrzawszy się badaniom struktur osadniczych tego czasu na poziomie mezoregionalnym. Stanisława Hoczyk-Siwkowa na obszarze obecnej Lubelszczyzny wyodrębniła dla czasów VIII–X w. 11 mezoregionów osadniczych. W zachodniej części regionu lubelskiego, w rejonie środkowej Wisły, są to mezoregiony: wąwolnicki, chodelski, kraśnicki i zdziechowicki. Leszczyńskie skupisko osadnicze, o wymiarach zbliżonych do obecnie prezentowanego okręgu grodowego, Autorka umieściła w obrębie lessowego pasa kraśnickiego mezoregionu geograficzno-osadniczego (Hoczyk-Siwkowa 1999a, 64–79; 1999b; 2006, 38–39, tabl. 56). Interesująca jest konstatacja Autorki co do relacji między skupiskami chodelskim i leszczyńskim, bowiem stwierdza: „[...] że jest to kolejny przykład wspólnoty sąsiedzkiej z grodem w Leszczyńsku jako czołem opolnym, pozostającej

w ścisłych związkach z mieszkańcami skupienia chodelskiego w obrębie terytorium plemiennego.” (Hoczyk-Siwkova 2006, 39). Zważywszy, że kwestie istnienia opoli a tym bardziej podziałów plemiennych, na terenie Lubelszczyzny są przedmiotem ciągłej dyskusji, pominiemy zagadnienia szczegółowe pozostając jedynie na poziomie relacji między okręgami grodowymi chodlikowskim i leszczyńskim (na temat opoli ostatnio: Matuszewski 1991; Modzelewski 2001; kwestie podziałów plemiennych w środkowo-wschodniej Polsce ostatnio: Buko 2005, 81–86 i polemika z tym stanowiskiem: Urbańczyk 2008, 84–85).

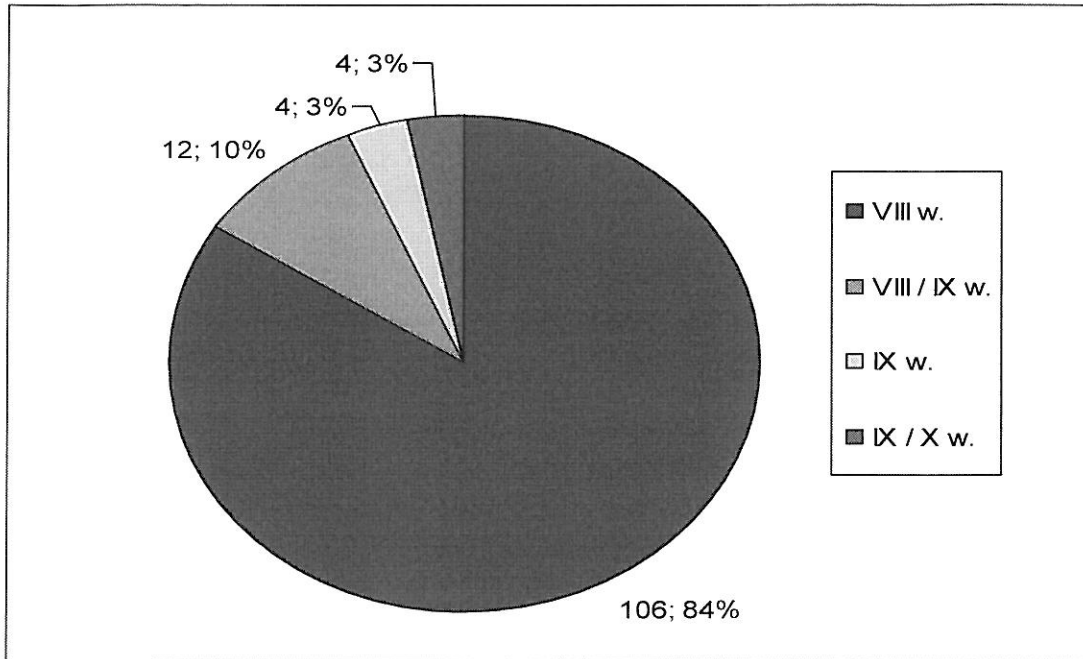
MATERIAŁY CERAMICZNE Z BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH NA TERENIE OKRĘGU GRODOWEGO I WYKOPALISK NA GRODZISKU

Mimo niedoskonałości w datowaniach materiału powierzchniowego generalnie możemy powiedzieć, że wyraźna intensyfikacja osadnicza w obrębie okręgu grodowego, zarówno pod względem liczby stanowisk, jak i materiału ruchomego, następuje w wieku VIII (ryc. 9–10). Czas ten jest związany z powstawaniem leszczyńskiego ośrodka grodowego. Warto w tym miejscu wskazać również na fakt, że w wykopie 1/95, pod nasypem wału, w stropie pierwotnego humusu wystąpiły fragmenty naczyń glinianych wyłącznie z wieku VIII, co stanowi *terminus post quem* dla początku sypania wału wewnętrznego (ryc. 11). Poza tym w wykopie tym odsłonięto nawarstwienie (nr 18) zalegające w obrębie wału wewnętrznego i zawierające liczny zespół fragmentów naczyń glinianych — wystąpiło tu 106 ze 125 fragmentów, czyli 85% całego zespołu ceramiki. Materiał zlokalizowany w tej warstwie datowany jest na VIII–1 poł. IX w. (ryc. 12) Pozostałe fragmenty naczyń glinianych pochodzące z humusu pierwotnego pod nasypem wału wewnętrznego i z nawarstwień międzywała mieszczą się w tym samym przedziale (ryc. 17–18).

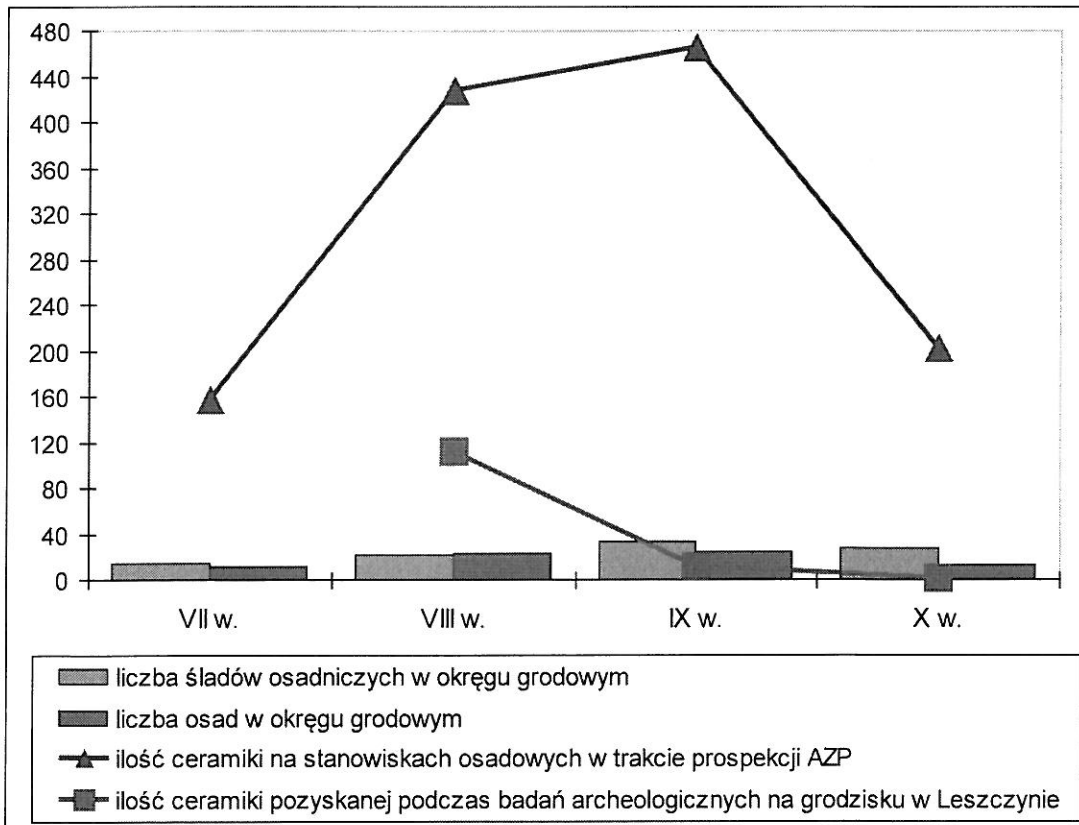
Ceramika z grodu w Leszczynie odpowiada zasadniczo materiałom z fazy III i w niewielkiej części z fazy IV ceramiki chodlikowskiej według klasyfikacji Aleksandra Gardawskiego (1970, ryc. 52). Są to przede wszystkim fragmenty garnków z grzebykową ornamentyką falistą, w górnych partiach obtaczanych. Fazy te Gardawski umieścił w następujących ramach: faza III — okres od drugiej połowy VII do początków IX wieku, faza IV — okres od początków IX do początków X stulecia. Zwróćmy w tym miejscu szczególną uwagę na podobieństwa ceramiki leszczyńskiej do naczyń występujących na obszarze Górnego Śląska, gdzie znajdujemy znakomity przejaw działalności badawczej naszego Jubilata. Otóż w stylistyce i technologii tych naczyń Michał Parczewski, wówczas doktor, dostrzegł cechy charakterystyczne dla ceramiki typu naddunajskiego i postawił hipotezę o naddunajskim rodowodzie Słowian, którzy zasiedlali Górny Śląsk po kryzysie osadniczym schyłku starożytności (Parczewski 1979, 29–31; 1982, 119–121; Fołtyn 2013, 252). Można by obecnie podawać wiele przykładów, ograniczmy się jednak do wskazania kilku. W najnowszym opracowaniu dziejów Wielkich Moraw zaprezentowano ceramikę poprzedzającą ich powstanie. Podobieństwa do leszczyńskich wyrobów garncarskich znajdujemy na stanowisku Brno-Staré Zámky (Měřínský 2014, ryc. 7) i Ołomuńcu (Šlészar 2014, ryc. 3) na Morawach. Powstaje przy tym pytanie, czy wzorce dla ceramiki leszczyńskiej, a ogólniej ceramiki typu chodlikowskiego, mogły przyjść tylko od strony Bramy Morawskiej. Naczynia gliniane tego typu spotykamy bowiem również na terenach południowej i południowo-wschodniej Małopolski. Zespoły takiej ceramiki wystąpiły chociażby na grodziskach w Stradowie (Maj 1990, ryc. 7, 14, 22, 37–38, 39 — ob. 52, 51–54) i Naszacowicach (Poleski 2004, ryc. 3, 8, 15–16, 32, 34), czy na osadzie w Żyrakowie (Okoński 2011, ryc. 21–23). W ciałopalnych grobach z cmentarzysk słowiańskich na obszarze Siedmiogrodu wystąpiły naczynia gliniane analogiczne do chodlikowskich i leszczyńskich, datowane na okres VII–VIII w. (Harhoiu 2004–2005, 294, 318, 324). Liczne przykłady, w tym i siedmiogrodzkie, znajdziemy w monografii kultury Łuka Rajkowiecka (Mihajlina 2007, ryc. 33–35).

LESZCZYŃSKI OKRĘG GRODOWY A WĘDRÓWKA SŁOWIAN ZNAD DUNAJU

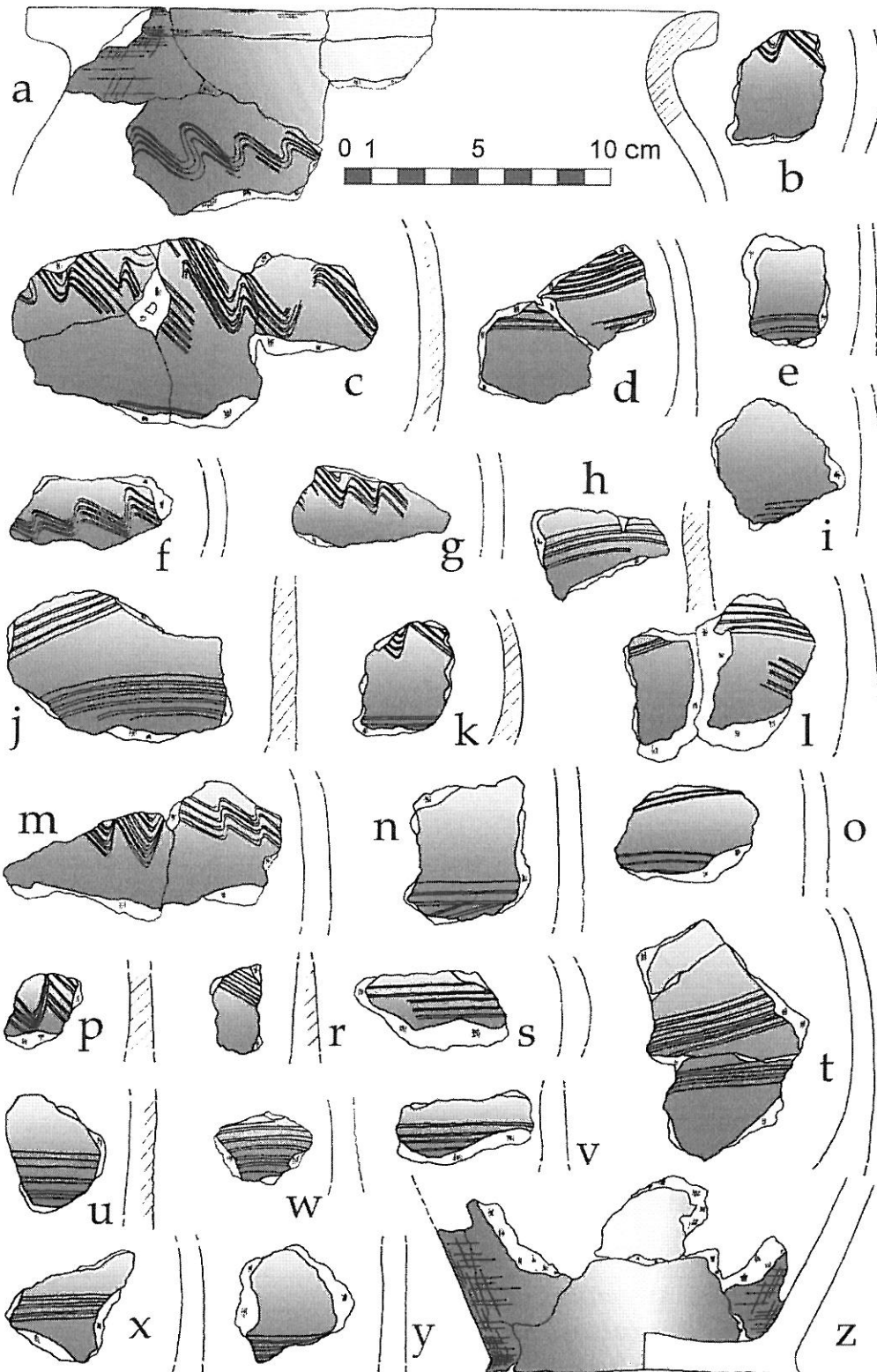
Należy wskazać, w ślad za ustaleniami Jacka Poleskiego (2004, 157–160; 2009; 2013, 293–304), że łącząc cezurę wieku VIII z powstawaniem najstarszych grodów w Małopolsce i znaleziskami zabytków awarskich w dorzeczu górnej Wisły, możemy postawić tezę o zagrożeniu ze strony odradzającego się w tym czasie kaganatu

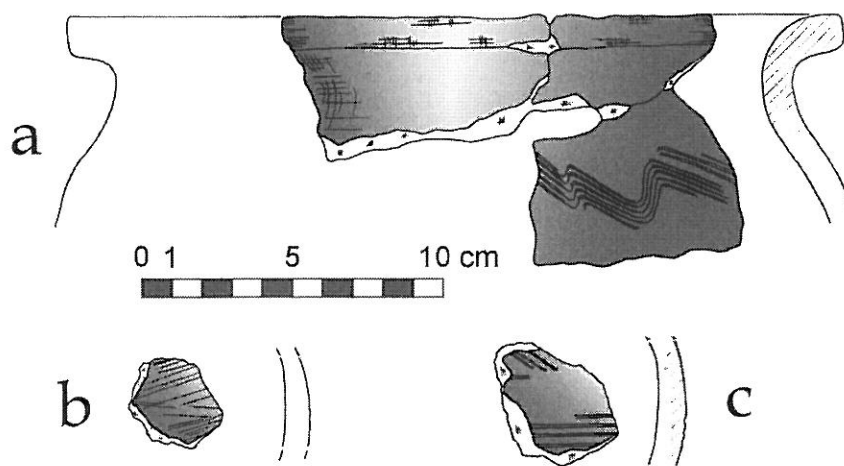
Ryc. 9. Liczbowy i procentowy udział ceramiki pozyskanej w trakcie badań wykopaliskowych na grodzisku w Leszczynie; opracował R. Niedźwiadek

Ryc. 10. Zestawienie liczby punktów osadniczych w okręgu grodzowym z ilością ceramiki pozyskanej w toku badań powierzchniowych AZP oraz badań wykopaliskowych na grodzisku w Leszczynie; opracował R. Niedźwiadek

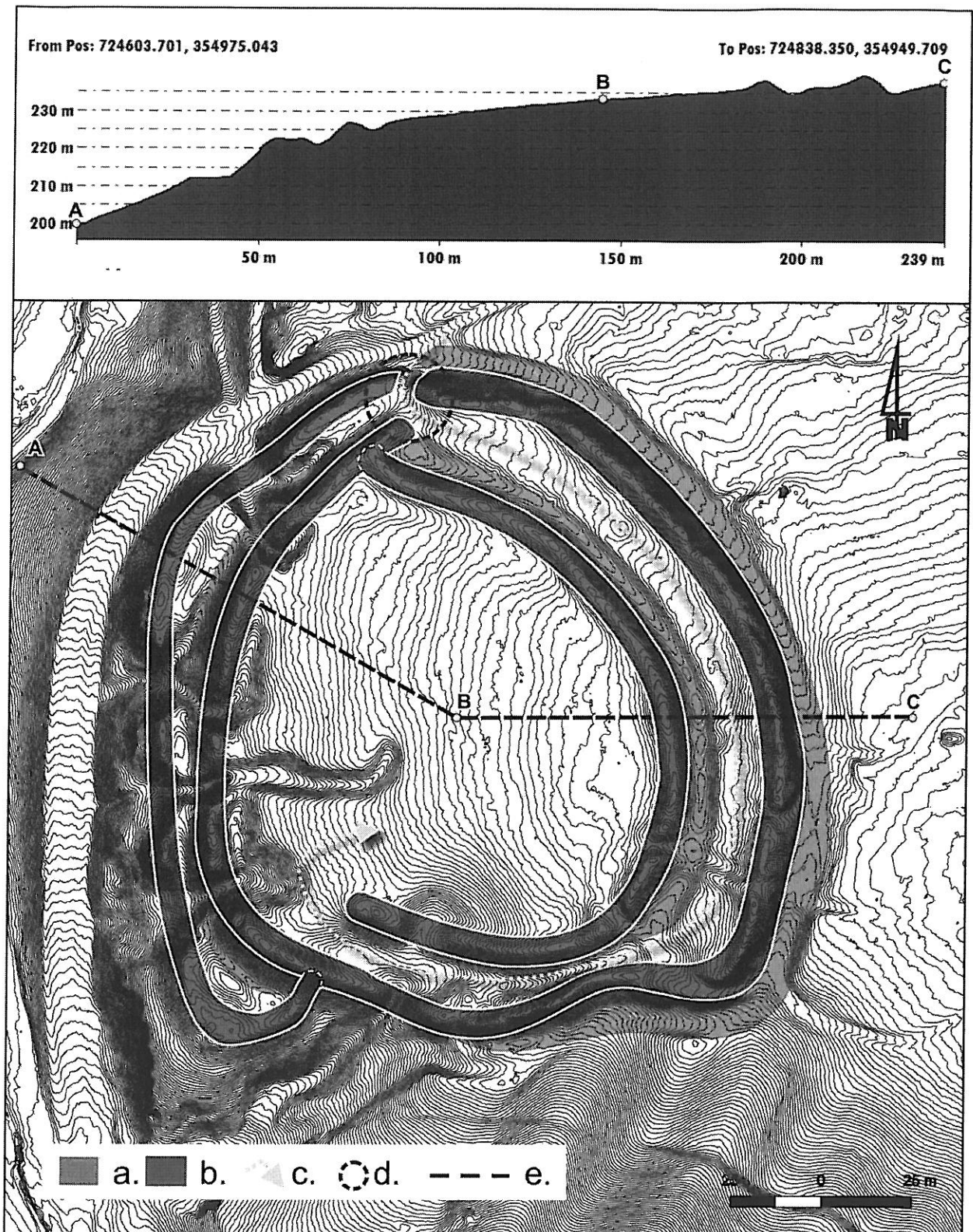
Ryc. 11. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko, wykop nr 1. Wybrane fragmenty naczyń glinianych z warstwy nr 18, „zalegającej u podstawy pierwotnego nasypu” (Niedźwiadek 1996, 46). Barwy ceramiki nie są naturalne, służą jedynie dla uczynienia tektoniki i zdobienia naczyń; za A. Niedźwiadek (1996); opracowanie graficzne R. Niedźwiadek

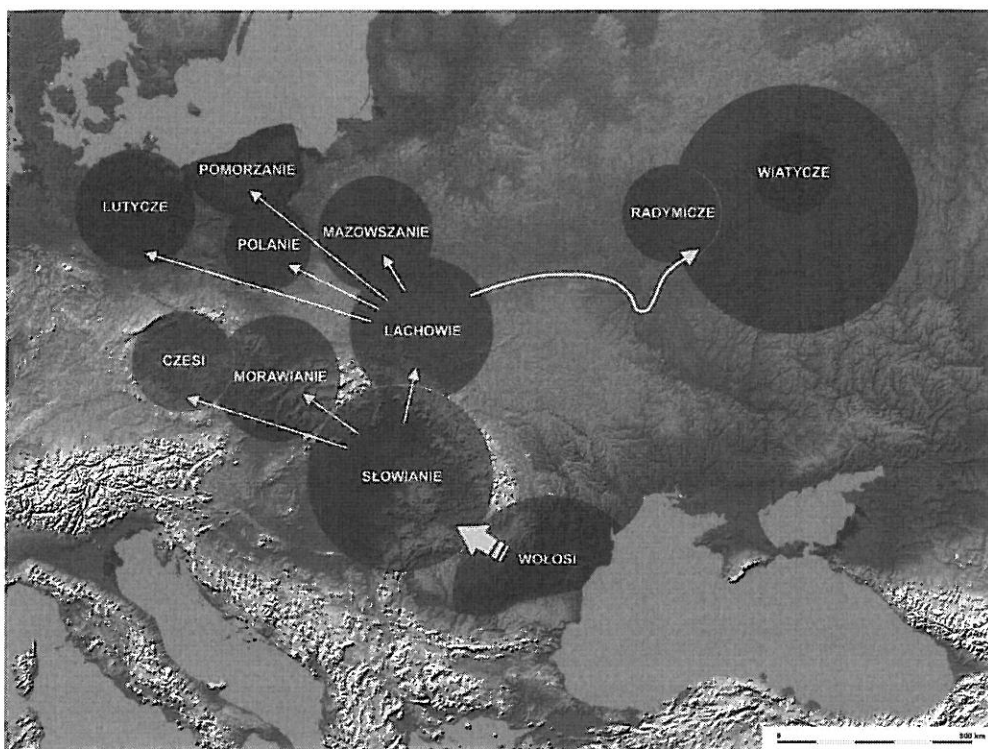
Ryc. 12. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko, wykop nr 1. Wybrane fragmenty naczyń glinianych z nawarstwień wału wewnętrznego (barwy ceramiki nie są naturalne, służą jedynie dla uczytelnienia tektoniki i zdobienia naczyń); za A. Niedźwiadek (1996); opracowanie graficzne R. Niedźwiadek.
a — warstwa 17; b — warstwa 16; c — warstwa 21

awarskiego⁷. Na Lubelszczyźnie znaleziono siedem brązowych okuć do pasa z okresu późnoawarskiego, co niewiele odbiega od zasobu skupiska w południowo-zachodniej Małopolsce (Poleski 2009, 100–101 — ryc. 1, 124–125). Czy można jednak na problem południowych inklinacji mieszkańców chodlikowskiego, a w ślad za nim leszczyńskiego ośrodka grodowego spojrzeć od innej strony? Analizując sytuację osadniczą Słowian w Siedmiogrodzie Andrzej Rozwałka wskazał na badania archeologa rumuńskiego Iona Stanciu, który postawił dwie ważne dla naszych rozważań tezy: po pierwsze, powstałe w Siedmiogrodzie w końcu VII wieku słowiańskie cmentarzyska ciałopalne kurhanowe (np. w Somoșeni, judetul Cluj i Nușfalău, judetul Sălaj) reprezentują najstarszą fazę ciałopalnych kurhanów słowiańskich w Europie środkowej, po drugie, północno-zachodnia część obecnej Rumunii, gdzie występowały powyższe cmentarzyska słowiańskie, nie była pod kontrolą Awarów, lecz w ich imieniu obszarami tymi zarządzały prawdopodobnie „garnizony słowiańskie” (Stanciu 1999, 262; Rozwałka 2013, 121). Ostatnio I. Stanciu dodał do tej grupy cmentarzysko w Apahida i uściślił datowanie tego rodzaju nekropolii słowiańskich na okres od drugiej połowy VII do pierwszej połowy VIII w. (Stanciu 2011, s. 317 — ryc. 185). Analiza rozmieszczenia kurhanowych cmentarzysk ciałopalnych, a w szczególności tych, na których występowały kurhany z drewnianymi konstrukcjami zwanymi „domami zmarłych”, ukazuje kierunki wędrówek słowiańskich na obszary dzisiejszej Słowacji i Czech, a także południowo-wschodniej Polski (Rozwałka 2013). Z takimi szlakami zgadza się przekaz kroniki Nestora, gdzie czytamy: „Po mnogich zaś latach siedli byli Słowianie nad Dunajem, gdzie teraz ziemia węgierska i bułgarska. I od tych Słowian rozeszli się po ziemi i przewali się imionami swoimi, gdzie siedli na którym miejscu. [...] Gdy bowiem Wołosi naszli na Słowian naddunajskich i osiadłszy pośród nich ciemieżyli ich, to Słowianie ci przeszedłszy siedli nad Wisłą i przewali się Lachami, a od tych Lachów przewali się jedni Polanami, drudzy Lachowie Latyczami, inni — Mazowszanami, inni — Pomorzanami (*Powieść...*, s. 211–212; ryc. 14). Konfrontując opowieść Nestora z kierunkami rozprzestrzeniania się kurhanowych, ciałopalnych cmentarzysk słowiańskich z konstrukcjami drewnianymi, tzw. „domami zmarłych”, możemy dostrzec, że obiekt naszej analizy — leszczyński okrąg grodowy wraz zapleczem osadniczym i cmentarzyskami kurhanowymi — jest umiejscowiony w ramach terytorium Lędzian (ryc. 15–16). Usytuowanie to, w generalnym swym zarysie, jest zbieżne z lokalizacją Lędzian, ustaloną przez naszego Dostojnego Jubilata (Parczewski 2003, ryc. 6). W takim przypadku niemalże profetyczna wydaje się teza Aleksandra

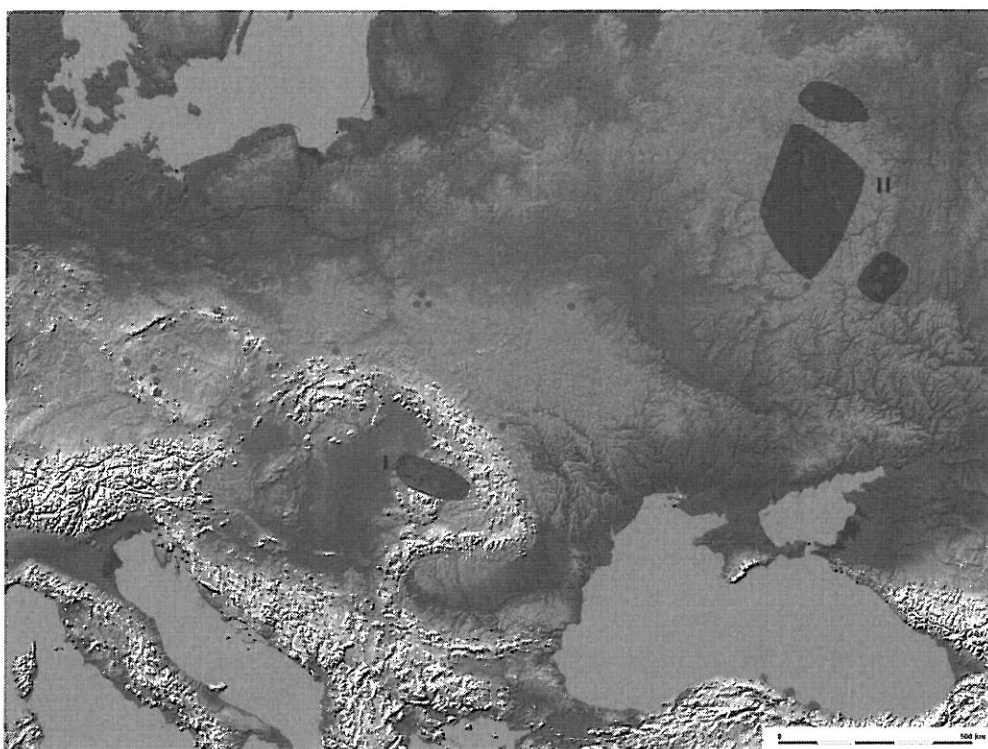
⁷ „Nie rozstrzygając tej kwestii źródła archeologiczne potwierdzają jednak istnienie w VIII w. kontaktów pomiędzy kaganatem awarskim, a plemionami tej części Słowiańszczyzny. Świadczy o tym duża liczba zabytków późnoawarskich odkrywanych głównie na terenie Moraw i zachodniej Słowacji, a w nieco mniejszej liczbie także na terenie Czech, pozostałej części Słowacji, jak i w Polsce południowej i środkowej (Poleski 2004, 158–159).

Ryc. 13. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko. Profil i plan grodziska; opracowanie graficzne G. Mączka.
 a — rekonstruowany przebieg ziemnych wałów; b — rekonstruowany przebieg fos; c — domniemana lokalizacja drogi międzywałowej;
 d — domniemana lokalizacja bramy; e — linia profilowa

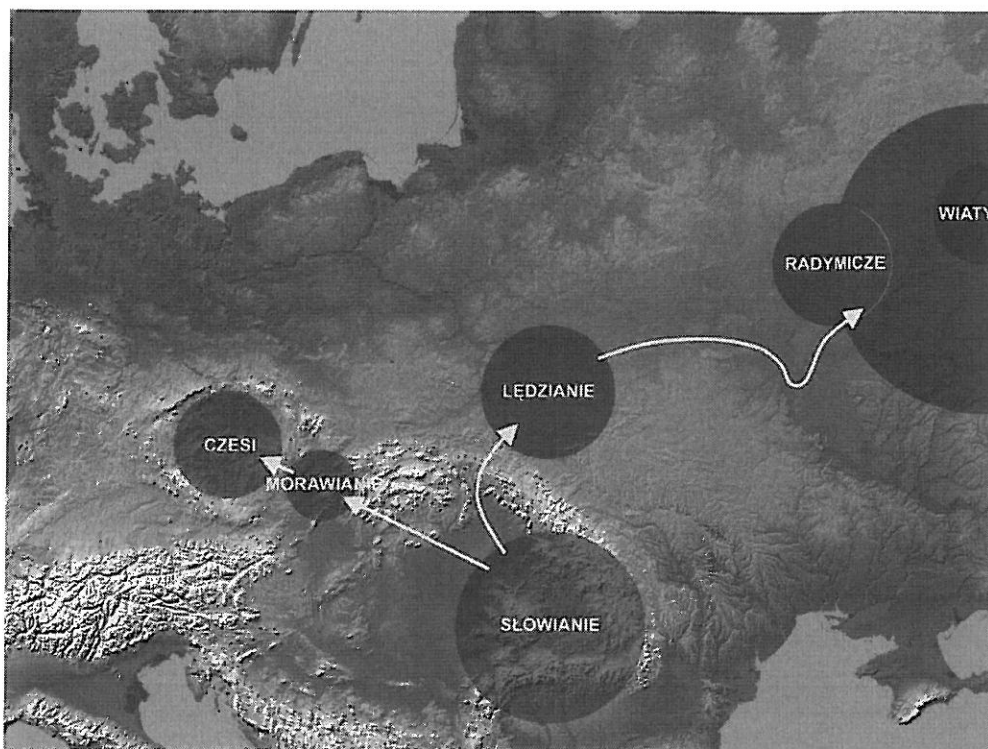

Ryc. 14. „Rozejście się Słowian znad Dunaju” według Powieści minionych lat; za A. Rozwałką (2013); opracowanie graficzne T. Wiśniewski

Ryc. 15. Rozmieszczenie kurhanów ciepłopalnych z konstrukcjami drewnianymi, tzw. domami zmarłych, w okresie fazy IIa (650–850 r.) wg H. Zoll-Adamikowej; za A. Rozwałką (2013); opracowanie graficzne T. Wiśniewski.

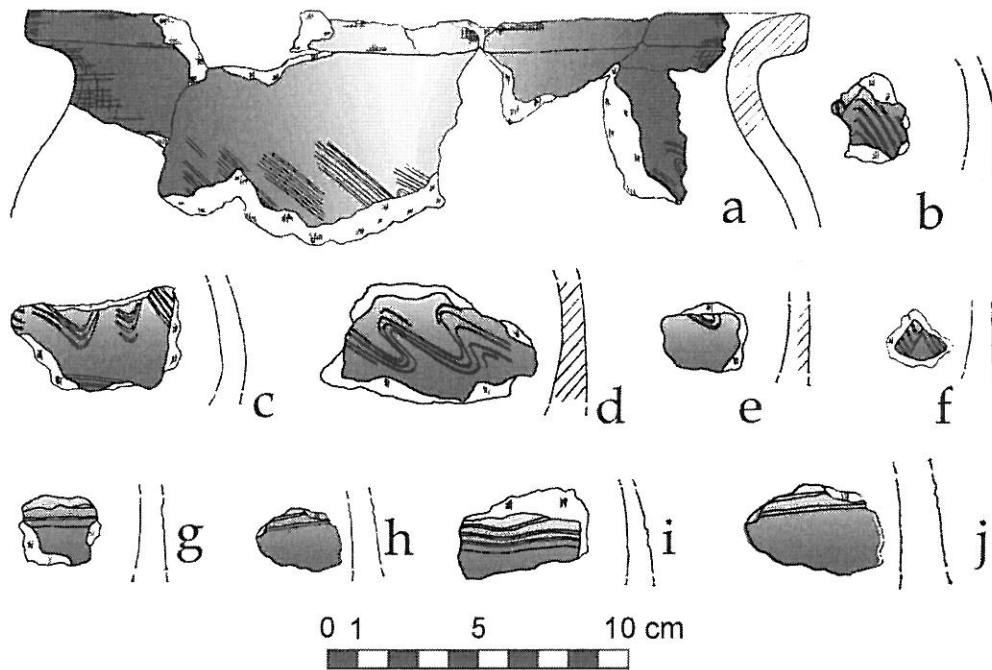
I — grupa siedmiogrodzka; II — grupa wschodnia

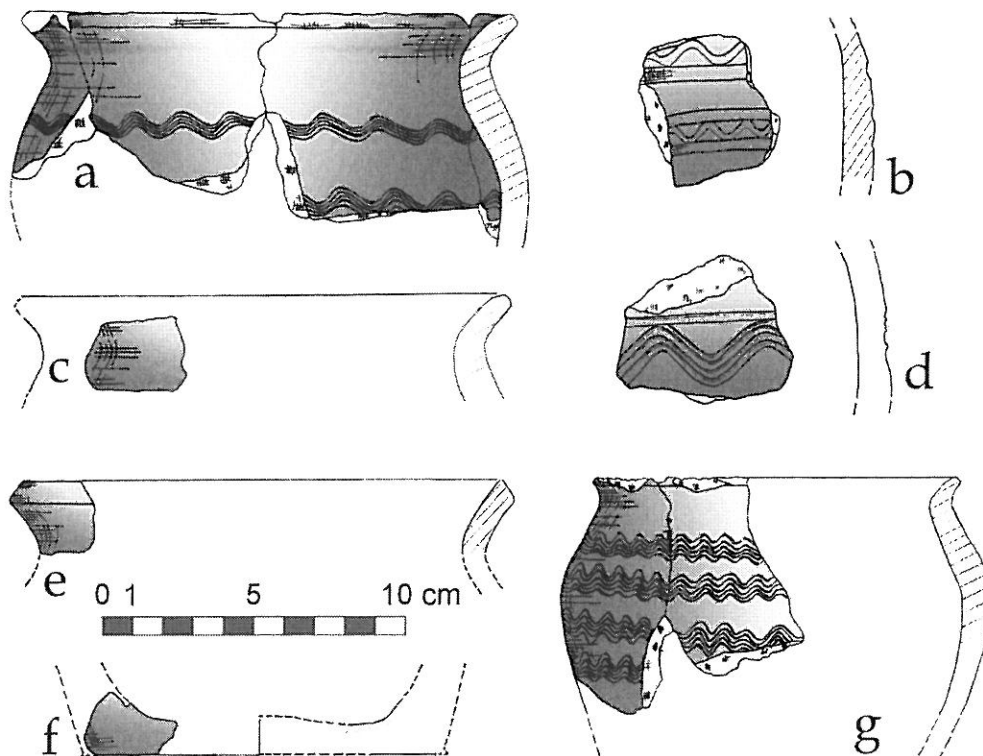
Ryc. 16. Próba rekonstrukcji szlaku wędrówki Słowian z Siedmiogrodu w VIII w. w oparciu o rozmieszczenie kurhanów ciałopalnych z konstrukcjami drewnianymi, tzw. domami zmarłych; za A. Rozwałka (2013); opracowanie graficzne T. Wiśniewski

Gardawskiego sprzed niemalże pół wieku, że zespół chodlikowski, a w ślad za nim i gród w Leszczynie, wchodziły w skład terytorium lędziańskiego (Gardawski 1970, 133–135). Tak więc o wędrówce Słowian z nad Dunaju na obecne obszary południowowschodniej i środkowowschodniej Polski świadczą nie tylko kurhany, ale również ceramika, natomiast sama wędrówka nosicieli tych wytworów na te tereny odbyła się zapewne przez przełęcz Beskidu Niskiego i Bieszczad. Aleksander Gardawski uważał, że zespół chodlikowski pełnił rolę centralnego ośrodka osadniczego dla całego obszaru Lędzian nad środkową Wisłą aż do czasu upadku w drugiej połowie lub w końcu VIII stulecia (A. Gardawski 1973, 312)⁸. Tu jednak należy zauważyć, że najnowsze ustalenia chronologiczne wskazują, że gród w Chodliku powstał nie wcześniej niż w 1 poł. VIII a jego koniec przypada na drugą połowę IX stulecia (Hoczyk-Siwkova 1999b, 123–126). Poszukując więc odpowiedzi co do kresu wielkiego zespołu chodlikowskiego a także omawianego leszczyńskiego ośrodka grodowego, możemy domniemywać, że równie uprawniona może być hipoteza związana z ekspansją Wielkich Moraw. Na terytorium na północ od Sudetów, w dorzeczu górnej Odry na Śląsku Opawskim, odkryto dwa cmentarzyska wojowników wielkomorawskich w rejonie Opawy w Stębořicach i w Hradcu nad Morawicą (Parczewski 2005, 30–31). Przedmioty pochodzenia morawskiego znaleziono również na obszarze Dolnego Śląska i Małopolski (Poleski 2014).

⁸ „Die Lendzianen bildeten eine straffe Stammesorganisation aus, in der riesige Siedlungskomplex von Chodlik die Funktion Verwaltungsmittelpunktes für das Ganze Gebiet der mittleren Weichsel erfüllte. Diese Funktion ging aber der 2. Hälfte oder am Ende des 8. Jh. Verloren.” (Gardawski 1973, 312).

Ryc. 17. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko, wykop nr 1. Wybrane fragmenty naczyń glinianych z warstwy nr 23 — humusu pierwotnego pod nasypem wału wewnętrznego (barwy ceramiki nie są naturalne, służą jedynie dla uczytelnienia tektoniki i zdobienia naczyń); za A. Niedźwiadek (1996); opracowanie graficzne R. Niedźwiadek

Ryc. 18. Leszczyna, powiat Kraśnik, stan. 1. Grodzisko, wykop nr 5A. Wybrane fragmenty naczyń glinianych z nawarstwień międzywala (barwy ceramiki nie są naturalne, służą jedynie dla uczytelnienia tektoniki i zdobienia naczyń); za A. Niedźwiadek (1996); opracowanie graficzne R. Niedźwiadek.
a-c — warstwa 8; d-g — warstwa 14

BIBLIOGRAFIA

Źródła pisane

- Kosmas Kosmas, *Kronika Czechów*, M. Wojciechowska (ed.), Warszawa (PWN) 1968.
 Powieść... *Powieść lat minionych*, F. Sielicki (ed.), Wrocław–Warszawa–Kraków (Zakład Narodowy im. Ossolińskich) 1968
 Strategikon Ps. Maurycy, [w:] *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*, M. Plezia (ed.), Prace etnologiczne 3, Poznań–Kraków 1952 (Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego), t. I, do VIII wieku, s. 90-99.
 Thietmar *Kronika Thietmara*, Marian Z. Jedlicki (ed.), Biblioteka Tekstów Historycznych 3, Poznań (Instytut Zachodni) 1953.

Opracowania

- Bogucki P.**
 1988 *Forest Farmers and Stockherders. Early Agriculture and its Consequences in North Central Europe*, Cambridge (University Press).
- Buko A.**
 2005 *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Okrycia — hipotezy — interpretacje*, Warszawa (Trio).
- Czopek S., Bronowicki J., Podgórska-Czopek J.**
 2015 *Zamiechów, stan. 18 — wielokulturowe stanowisko na Przedgórzu Rzeszowskim*, Via Archaeologica Ressoviensis 8, Rzeszów (Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego).
- Dębiec M., Dzbyński A., Pelisiak A.**
 2005 *Terytorium eksploatowane przez osadę KCWR w Zwińczycy na tle podobnych badań w innych regionach*, [w:] M. Kuraś (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*, Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli 4, Stalowa Wola (Muzeum Regionalne w Stalowej Woli), s. 215–228.
- Dunin-Wąsowicz T.**
 2011 *Drogami średniowiecznej Polski. Studia z dziejów osadnictwa i kultury*, Collectio archaeologica, historica et ethnologica 4, Warszawa (IAiE PAN).
- Florek M.**
 2003 *Grodzisko w Zdziechowicach koło Zaklikowa*, Z Otchłani Wieków 58, s. 84–87.
- Florek M., Sowa K.**
 2005 *Wczesnośredniowieczna ceramika z grodziska w Zdziechowicach, gm. Zaklików, woj. podkarpackie*, [w:] M. Kuraś (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*, Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli 4, Stalowa Wola (Muzeum Regionalne w Stalowej Woli), s. 531–563.
- Fołtyn E.M.**
 2013 *Południowe elementy kulturowe we wczesnośredniowiecznych materiałach archeologicznych z Górnego Śląska (VII–X wiek). Z historii badań (I)*, [w:] J. Gancarski (red.), *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu*, Krosno (Muzeum Podkarpackie w Krośnie), s. 239–291.
- Gardawski A.**
 1968 *Dyskusja*, [w:] W. Hensel (red.), *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, Warszawa 14–18 IX 1965*, Wrocław–Warszawa–Kraków (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN), s. 324–331.
- Gardawski A.**
 1970 *Chodlik*, Biblioteka Archeologiczna 21, Wrocław–Warszawa–Kraków (Zakład Narodowy im. Ossolińskich), t. I, *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*.
- Gardawski A.**
 1973 *Siedlungen und Burgen des 6. bis 9. Jahrhunderts in Chodlik, Wojew. Lublin*, [w:] J. Herrmann, K.-H. Otto (red.), *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie. Berlin 24.–28. August 1970*, Berlin (Akademie-Verlag), t. III, s. 307–312.
- Gieysztor A.**
 1982 *Mitologia Słowian*, Warszawa (Iskry).
- Ginalski J., Muzyczuk A.**
 1989 *Wyniki badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Brzezowej, gmina Nowy Żmigród, woj. krośnieńskie*, Acta Archaeologica Carpathica 28, s. 217–232
- Harhoiu R.**
 2004–2005 *Allgemeine Betrachtungen zum Bestattungssittenbild Siebenbürgens im 4. und bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts*, Dacia 48–49, s. 283–334.

Hoczyk-Siwkowa S.

1999a *Małopolska północno-wschodnia w VI–X wieku. Struktury osadnicze*, Lubelskie Materiały Archeologiczne 12, Lublin (Wydawnictwo UMCS).

Hoczyk-Siwkowa S.

1999b *Centrum i zaplecze w świetle badań nad terytorium wspólnoty sąsiedzkiej w Małopolsce wschodniej w VIII–X wieku*, [w:] S. Moździoch (red.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*, Spotkania Bytomskie 3, Wrocław (IAiE PAN), s. 121–133.

Hoczyk-Siwkowa S.

2006 *Kotlina Chodelska we wcześniejszym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Lublin (Wydawnictwo UMCS).

Kobyliński Z.

1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN).

Kufel T.

1967 *Wczesnośredniowieczne osadnictwo obronne zachodniej Lubelszczyzny*, Lublin (maszynopis pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr. A. Gardawskiego, archiwum IA UMCS).

Kutyłowska I.

1990a *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Motyczu koło Lublina*, Sprawozdania Archeologiczne 41, s. 283–293.

Kutyłowska I.

1990b *Rozwój Lublina w VI–XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu*, Rozprawy Habilitacyjne 58, Lublin (Wydawnictwo UMCS).

Kutyłowska I.

1997 *Średniowieczne osadnictwo grodowe na międzyrzeczu Wisły i środkowego Bugu*, [w:] W. W. Sedov (red.), *Trudy VI Mezhdu-narodnogo Kongresa slavánskoj arkeologii*, Moskwa (IA RAN), t. I, *Problemy slavánskoj arkeologii*, s. 118–129.

Leciejewicz L.

2010 *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wodzisław Śląski (Wydawnictwo Templum).

Łosiński W.

1972 *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI W.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk (Zakład Narodowy im. Ossolińskich).

Łowmiański H.

1967 *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, Warszawa (PWN), t. III.

Maj U.

1990 *Stradów, stanowisko I*, Kraków (Secesja), t. I, *Ceramika wczesnośredniowieczna*.

Majer-Baranowska U.

1999 *Źródło*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych. Kosmos: ziemia, woda, podziemie*, Lublin (Wydawnictwo UMCS), t. I:2, s. 265–275.

Matuszewski J. S.

1991 *Vicinia id est... Poszukiwania alternatywnej koncepcji staropolskiego Opola*, Łódź (Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego).

Mazurkiewicz Z.

2003 *Rzeka Urzędówka i jej małe dopływy jako przedsmak bajor*, Głos Ziemi Urzędowskiej 2003, (gokurzedow.pl/u/gzu04/27.htm; dostęp 23 sierpnia 2016).

Mączka G., Niedźwiadek R.

1996 *Pierwszy sezon badań na grodzisku w Leszczynie, gm. Urzędów, woj. lubelskie*, Archeologia Polski Środkowowschodniej 1, s. 103–109.

Měřínský Z.

2014 *Staré Zámky v Brně-Lišni*, [w:] P. Kouřil (red.), *Velká Morava a počátky křesťanství*, Brno (Archeologický ústav AV ČR Brno), s. 188–195.

Mihajlina L.P.

2007 *Slovjáni VIII–X st. miž Dniiprom i Karpatami*, Kiiv (Naciola'na akademija Ukrainy, Institut arheologii).

Modzelewski K.

1987 *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN).

Modzelewski K.

2001 *Czy Opole istniało?*, Przegląd Historyczny 92:2, 161–185.

Moszyński K.

1934 *Kultura ludowa Słowian*, Kraków (PAU), t. II, *Kultura duchowa*.

- Nietsch H.
1940 *Beschreibung einer Hirtensiedlung an der unteren Drau, als Beitrag zur Beurteilung vorgeschichtlicher Siedlungsgrundrisse*, Prähistorische Zeitschrift 30–31:1–2, s. 156–168.
- Niedźwiadek A.
1996 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Leszczynie na tle osadnictwa grodowego Małopolski*, Lublin, (maszynopis pracy magisterskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. I. Kutylowskiej, archiwum IA UMCS).
- Parczewski M.
1979 *Kształtowanie się osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Opolszczyźnie*, [w:] B. Gediga (red.), *Kształtowanie się kultury wczesnopolskiej na Opolszczyźnie. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej, która odbyła się 23 maja 1978 r. w Opolu*, Opole (Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego, Wojewódzki Ośrodek Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej), s. 25–40.
- Parczewski M.
1982 *Plaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, Zeszyty Naukowe UJ 615, Prace Archeologiczne 31, Kraków (UJ).
- Parczewski M.
2003 *Problem Łędzian a kształtowanie się polsko-ruskiej rubieży etnicznej*, [w:] W. Chudziak (red.), *Civitas Schinesghe cum pertinentiis*, Toruń (Wydawnictwo Naukowe UMK), s. 151–165.
- Parczewski M.
2005 *Uwagi o przejawach wczesnośredniowiecznej aktywności militarnej w północnych Karpatach*, *Acta Militaria Mediaevalia* 1, s. 27–36.
- Parczewski M.
2011 *Osady wczesnosłowiańskie (V/VI–VII w.) na trasie autostrady A4 w południowo-wschodniej Polsce*, [w:] S. Czopek (red.), *Autostradą w przeszłość. Katalog wystawy*, Rzeszów (Muzeum Okręgowe, Mitel), s. 97–108.
- Pękalski M.
1938 *Grodzisko przedhistoryczne w Leszczynie*, *Wiadomości Archeologiczne* 15, s. 202–205, tabl. 54–56.
- Poleski J.
2004 *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków (Księgarnia Akademicka).
- Poleski J.
2009 *Awarische Funde in Polen. Zur Frage der Gestaltung von Kulturzonen bei den Westslawen in der zweiten Hälfte des 7. Jhs.–Anfang des 10. Jhs.*, *Acta Archaeologica Carpathica* 44, s. 97–136.
- Poleski J.
2013 *Transkarpackie kontakty mieszkańców Małopolski w VII–X w. n.e.*, [w:] J. Gancarski (red.), *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu*, Krosno (Muzeum Podkarpackie w Krośnie), s. 293–380.
- Poleski J.
2014 *Kontakty kmenů v povodí Visly a Odry s Velkou Moravou*, [w:] P. Kouřil (red.), *Velká Morava a počátky křesťanství*, Brno (AÚ AV ČR, Brno), Brno, s. 150–154.
- Rozwałka A.
1997 *Lubelskie Wzgórze Staromiejskie w procesie formowania średniowiecznego miasta*, Lublin (Wydawnictwo UMCS).
- Rozwałka A.
2000 *Sondażowe badania archeologiczne na wczesnośredniowiecznej osadzie podgrodowej w Garbowie I, pow. Lublin*, *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 5, s. 111–115.
- Rozwałka A.
2009 *Naturalne i kulturowe warunki kształtowania się osadnictwa na przykładzie dwóch nadgranicznych parafii ziemi lubelskiej w średniowieczu*, [w:] L. Domańska, P. Kittel, J. Forysiak (red.), *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa, Środowisko — Człowiek — Cywilizacja*, Poznań (Bogucki Wydawnictwo Naukowe), t. II, s. 233–243.
- Rozwałka A.
2013 *Skąd mogli wyjść Wiutycze? Głos do dyskusji o wczesnośredniowiecznych wędrówkach Słowian*, [w:] J. Gancarski (red.), *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu*, Krosno (Muzeum Podkarpackie w Krośnie), s. 199–238.
- Rozwałka A.
2014 *Sieć osadnicza okresu VI–XIII w. na terenach średniowiecznej parafii łącznińskiej w świetle archeologicznych badań powierzchniowych. Zarys problematyki*, [w:] A. Sochacka, P. Jusiak (red.), *Scientia nihil est quam veritas imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, Lublin (Wydawnictwo UMCS), s. 39–68.
- Rozwałka A.
w druku *Obraz osadnictwa średniowiecznego na obszarze gminy Potok Wielki na podstawie archeologicznych badań powierzchniowych*, [w:] G. Jawor (red.), *Dzieje gminy Potok Wielki*, Lublin.

Rozwałka A., Rejniewicz Ł., Niedźwiadek R.

- 2004 *Grodzisko w Podgórzu — wczesnośredniowieczne wrota do Kotliny Chodelskiej*, [w:] J. Libera, A. Zakościelna (red.), *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny docenta doktora Jana Gurby*, Lublin (Wydawnictwo UMCS), s. 381–395.

Rydzewski J.

- 1983 *Przemiany w zasiedleniu zachodniomałopolskich wyżyn lessowych w czasach od kultury łużyckiej do kultury przeworskiej*, [w:] W. Hensel (red.), *Przemiany ludnościowe i kulturowe I tysiąclecia p.n.e. na ziemiach między Odrą a Dnieprem. Materiały z polsko-radzieckiego sympozjum paleodemograficznego, Warszawa, 6–9 grudnia (1977)*, Wrocław (Komitet Nauk Demograficznych PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.), s. 213–240.

Rydzewski J.

- 1986 *Przemiany stref zasiedlenia na wyżynach lessowych zachodniej Małopolski w epoce brązu i żelaza*, *Archeologia Polski* 31:1, s. 125–194.

Stanciu I.

- 1999 *Über die slawischen Brandhügelgräber vom Typ Nusfalău-Somoşeni (Nordwestern Rumäniens)*, *Acta Musei Napocensis* 36:1, s. 245–263.

Stanciu I.

- 2011 *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie şi perioada de început a epocii medievale timpurii: (mijlocul sec. V–sec. VII timpuriu)* *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 4, Cluj-Napoca (Editura Academia Române).

Šlézar P.

- 2014 *Olomouc*, [w:] P. Kouřil (red.), *Velká Morava a počátky křesťanství*, Brno (AÚ AV ČR, Brno), s. 201–207.

Śpiewła Ł.

- 2012 *Pozostałości pożarów konstrukcji obronnych na grodziskach wczesnośredniowiecznych z VIII–X wieku na prawobrzeżu górnej Wisły, Rzeszów* (maszynopis pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. M. Parczewskiego, archiwum IA UR).

Urbańczyk P.

- 2008 *Trudne początki Polski*, Wrocław (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego).

Wichrowski Z.

- 2007 *Luźne materiały z grodziska wczesnośredniowiecznego w Batorzu, pow. Janowski, w zbiorach Muzeum Regionalnego w Kraśniku*, *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 9, s. 299–303.

Adres Autorów

dr hab. Andrzej Rozwałka Prof. UR
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego
ul. St. Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
POLSKA

e-mail: arozwalka@archeologia.rzeszow.pl

mgr Rafał Niedźwiadek
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego
ul. St. Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
POLSKA
e-mail: archee@plusnet.pl

mgr Grzegorz Mączka
Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie
ul. Archidiakońska 4
20-113 Lublin
POLSKA
e-mail: grzegorzmaczka@tlen.pl

